

Ulv, hest og drage

Ikonografisk analyse af dyrene i stil II-III

Af Karen Høilund Nielsen

1. Indledning

I den germanske billedverden er der en meget varieret fauna, om end den er begrænset til en ganske bestemt række dyr. Dels er der ulve, vildsvin, rovfugle (ørn, høg eller falk) og orm (slange), som alle på den ene eller anden måde er kampdyr. Dertil kommer ravne, heste og sjældnere hjorte og fisk. Medens disse dyr let lader sig identificere, så er der en lang række firbenere, der ikke så ligefremt kan artsbestemmes. En del af disse synes at være regelrette dyr, medens andre mere ligner fabeldyr. I den litteratur, der behandler dyremotivernes ikonografiske indhold, har man hidtil i meget stor udstrækning koncentreret sig om netop de direkte identificerbare dyr. Imidlertid har spekulationer over det firbenede dyrs art naturligvis været gjort gennem tiderne. Ørnsvin-ulv motivet er blevet identificeret af Werner,¹ medens andre som f.eks. Speake² ser det firbenede dyr som en dæmon eller (Midgårds-) orm og Roth³ i stor udstrækning anser dyrene for at være heste. Heidegger⁴ identificerer tre dyr i den skandinaviske dyrestil på baggrund af udformningen af munden: næb=rovfugl, mule=hest, gab=ulv. Men systematiske analyser af de firbenede dyr i den germanske dyrestil er hidtil ikke foretaget.

Det skandinaviske, angelsaksiske og kontinentale materiale af både uidentificerede firbenere og af de andre dyr er meget stort. Det er derfor muligt at

søge efter systematik i materialet og derigennem forsøge at indkredse forskellige dyretyper. Gennem disse dyrs tilstedeværelse i den germanske kultur, som den afspejler sig i »billedfriser«, det litterære materiale og i navnematerialet er det muligt at komme tættere på en tolkning af dyrestilens dyr.

Stil II er udbredt i store dele af Skandinavien (især Danmark, Skåne og Østsvrige) – dele af det angelsaksiske område (især Kent og East Anglia), dele af kontinentet, specielt langs Rhinen, nedre del af Main, Donaus øvre løb, dele af Schweiz og Østfrankrig samt i Norditalien og Spoleto. På kontinentet følger den i udstrakt grad de områder, der var bebodt af østfrankerne, alamannerne, burgunderne og langobarderne.⁵

Dateringsgrundlaget er meget vekslende. Der findes udmærkede faseopdelinger af det meste af det skandinaviske materiale, men den absolutte kronologi er omdiskuteret og vanskelig at belægge. Endvidere er de kronologiske spørgsmål omkring overgangen fra stil I til stil II i forskellige dele af Skandinavien ikke endeligt afklaret. For det angelsaksiske område findes der et forsøg på en stilkronologi,⁶ men også her er det vanskeligt at knytte den til absolutte dateringer, om end visse muligheder findes i kentisk materiale og fund som Sutton Hoo samt det, at Lindisfarne manuskriptet kan dateres rimelig snævert. For Kontinentet er der foretaget indgående

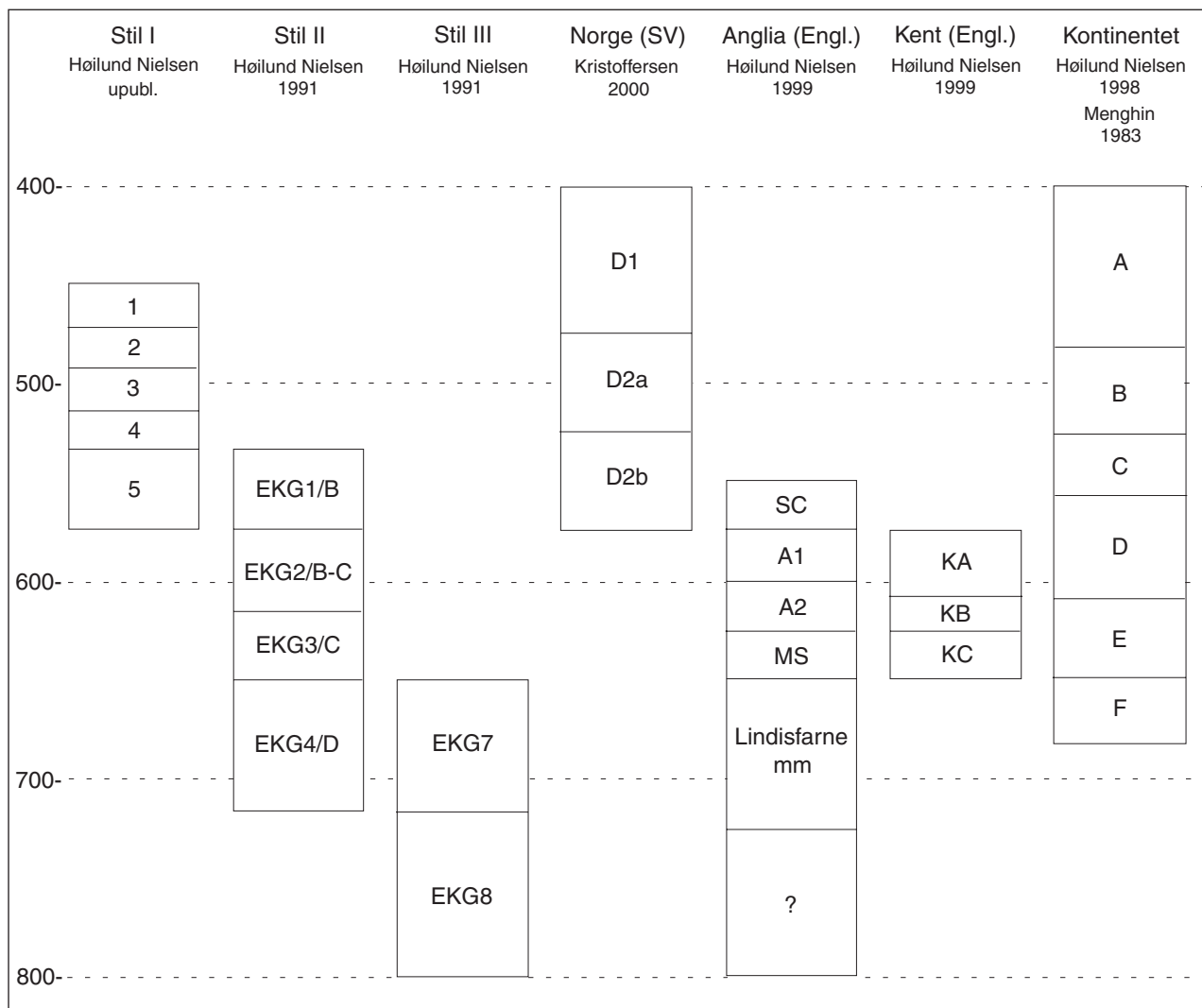

Fig. 1. Kronologisk oversigt over de behandlede områder. Der er store problemer vedrørende parallelisering af de enkelte kronologisystemer, hvorfor relationen mellem disse og de absolutte årstal må tages med et vist forbehold.

kronologiske analyser og her er også inkluderet en absolut kronologi,⁷ men der mangler en egentlig stilistisk faseopdeling af det ornamenterede materiale, hvortil kommer at en stor del af materialet med dyrestil er løsfund, eller fund der på anden måde er uden daterbar kontekst. De kronologiske faser, der er anvendt i det følgende, er forsøgt sammenstillet i fig. 1, men paralleliseringen mellem de forskellige områder er kun foreløbig, hvorfor forbehold må tages for netop disse detaljer. Det skal også bemærkes, at selvom der findes relative faser for det skandinaviske materiale, har jeg her primært anvendt stilfaserne, hvilket også er gjort for det angelsaksiske materiale, medens derimod kontinentet er repræsenteret ved en række faser, der er videreudviklet af Menghins faser for våbenudstyr,⁸ og de absolutte dateringer er tilpasset nyere undersøgelser.⁹

2. Analyse af dyretyper

Materialet analyseredes indenfor tre hovedregioner: Skandinavien, England og kontinentet. Der er en vis variation i, hvilke elementer, der blev udvalgt til analysen, da materialesættene er ret forskellige. Der er således størst variation i det skandinaviske materiale, medens både det angelsaksiske og det kontinentale er langt mere stereotyp.

I disse analyser er der primært fokuseret på firbennerne. Analyseelementerne er udvalgt efter, hvad der kunne betragtes som relevant for at adskille den ene dyretype fra den anden, medens der ikke er gået i detaljer som ved en kronologisk eller stilistisk analyse, hvor man går efter en væsentligt finere variation i materialet. Det er derimod betydningsindholdet, der er i fokus.

Til den multivariate analyse af de udvalgte elementer anvendtes korrespondensanalysen¹⁰ kombi-

neret med en vægtet sortering af de elementer, der på basis af korrespondensanalysen ansås for mest betydningsfulde.

Skandinavien

Det skandinaviske materiale analyseredes med henblik på at afdække dyretyper. Resultatet af korrespondensanalysen fremgår af fig. 2. Plottet viser strukturen i materialet, som har en tendens til gruppering i tre hovedgrupper. På førsteaksen er stil B-dyrene med det bagudseende hoved klart på højre side af nul-linjen, medens sene bånddyr med aggressive træk klart er på venstre side af nul-linjen. Hesteformede dyr med vinklet krop og fremadseende skilles klart ud på andenaksen, idet indikatorerne på hesten ligger under nul-linjen.

Den første gruppe, som primært omfatter materiale fra stil B, er karakteriseret af S-slyngede kroppe (fig. 4a) af dels forholdsvis brede bånd (tidlige – her kaldet B1) (fig. 3a) og dels bestående af to bånd, hvis afstand divergerer (senere – her kaldet B2) (fig. 3b), hvilket er så langt den mest dominerende kropsform i skandinavisk stil II overhovedet. Disse kroppe kombineres med et bagudseende hoved med åbent gab, af og til med rovtænder og med fremadstrøget nakketop (fig. 5a). Munden bider om kroppen, der er S-slynget. Dyret har to sæt ben, de tidlige med ens lår, de senere med forskellige. Fødderne er enten frynse- eller rammeformede.

Knudeformet mund (fig. 5j), som jf. nedenfor, er meget hyppig i stil II udenfor Skandinavien, findes i det skandinaviske materiale knyttet til stil B og S-slyngede kroppe med enten enkelt eller dobbelte bånd, men er dog meget sjældne.

Den anden gruppe omfatter materiale fra stil C (fig. 3c-d), der er karakteriseret af et hestelignende

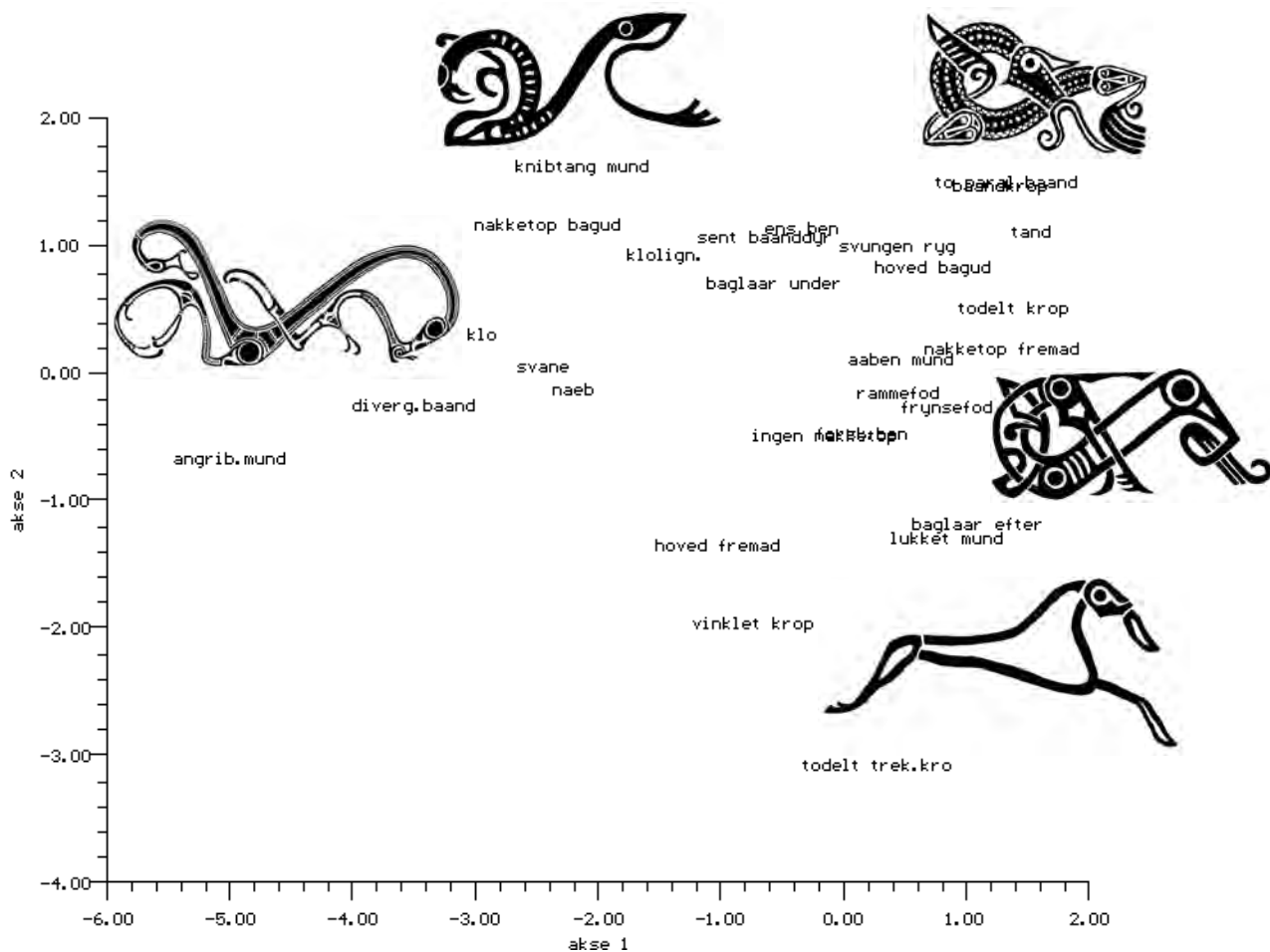

Fig 2. Korrespondensanalyse af de udvalgte skandinaviske analyseelementer. Som enheder er valgt de enkelte dyr på genstandene. Kun plottet med variable er vist. De udvalgte analyseelementer: tand; ens ben; forsk.ben; åben mund; lukket mund; næb; knibtang mund; angrib.mund; baglår efter; baglår under; vinklet krop; svungen ryg; hoved fremad; hoved bagud; frynsefødder; rammefødder; klør; »klør«; nakketop fremad; nakketop bagud; ingen nakketop; båndkrop; to paral.bånd; todelt krop; todelt trek.krop; divergerende bånd; »svane«; sent bånddyr. Dyrene efter Karlsson 1983, Olsén 1945 og Ørsnes 1967.

dyr. Af den S-formede krop med to bånd fra stil B udvikles i stil C et bagudseende dyr med nærmest

trekantet krop (her kaldet C1) (fig. 4b) (mindre antal) og som må ses som en overgangsform til det re-

lativt hyppige dyr med nærmest trekantet krop og fremadseende hoved (her kaldet C2). Kroppen får et karakteristisk knæk i ryggen. Hovedet er fremadseende og har ofte lukket gab (=mule). Lårene er forskellige – baglåret ofte meget kraftigt og forlåret går ganske simpelt som et bånd ud fra kroppen. Fødderne er som oftest rammeformede.

S-formede hoveder (fig. 5e), som kendes i skandinavisk og engelsk sen stil I og i kontinental stil II, findes i et mindre antal i skandinavisk stil II. Enkelte kan knyttes til stil B, medens en række knytter sig til stil C's S-slyngede tobåndskroppe og fremadseende heste. Fodformet nakketop (fig. 5c), som regel sidende på et S-formet hoved og som kendes fra kontinental sen stil II, findes i det skandinaviske materiale især (dog ret lille antal) på overgangen til stil C, mest på S-slyngede tobåndskroppe. En del er kombineret med S-hoveder og en enkelt med knudemund. Disse træk, som er karakteristiske for især stil II på Kontinentet knytter sig altså lidt til overgangen mellem stil B og C.

Med den tredje gruppe, der omfatter stil D, vendes der tilbage til det båndformede dyr, som kan inddeles i tre grupper. En hyppigt forekommende gruppe (her kaldet D1) (fig. 3e) består af et fremadseende dyr med svanehal (fig. 4c), medens samme form med bagudseende hoved er ret sjælden. Dyr med V-slyngede kroppe (fig. 4d), som kan være svære at skelne fra fremadseende dyr med svanehal, kan have åbent gab, næb eller knibtangsformet mund (fig. 5k). Halsen og kroppen mødes i en spids vinkel, hovedet ser fremad, men er trukket ind under halsen som på en svane. Nakketoppen er enten strøget tilbage (fig. 5b) eller der er slet ingen. Fødderne er rammeformede eller kloformede. En anden gruppe (her kaldet D2) (fig. 3f) består af

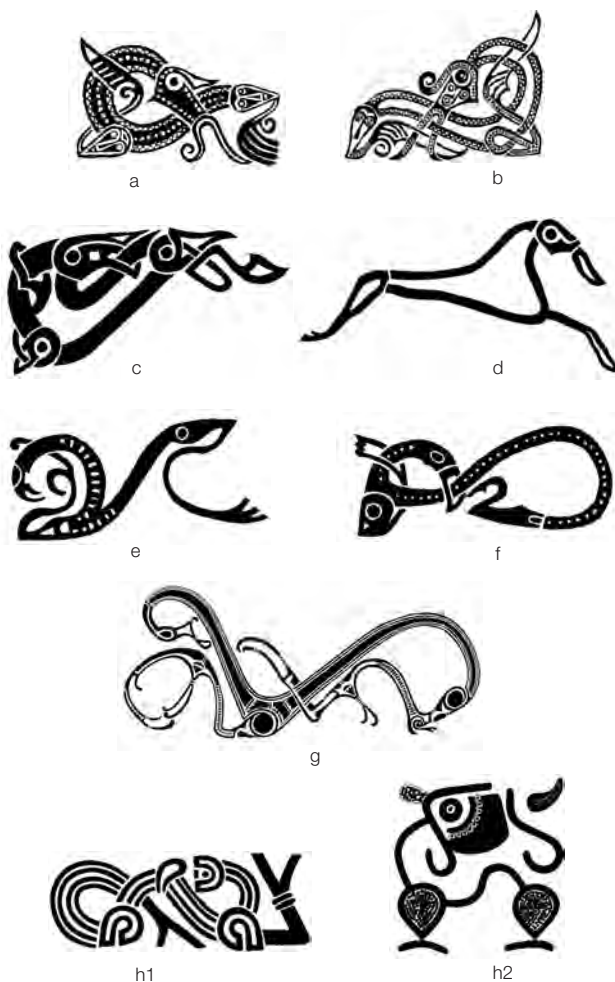
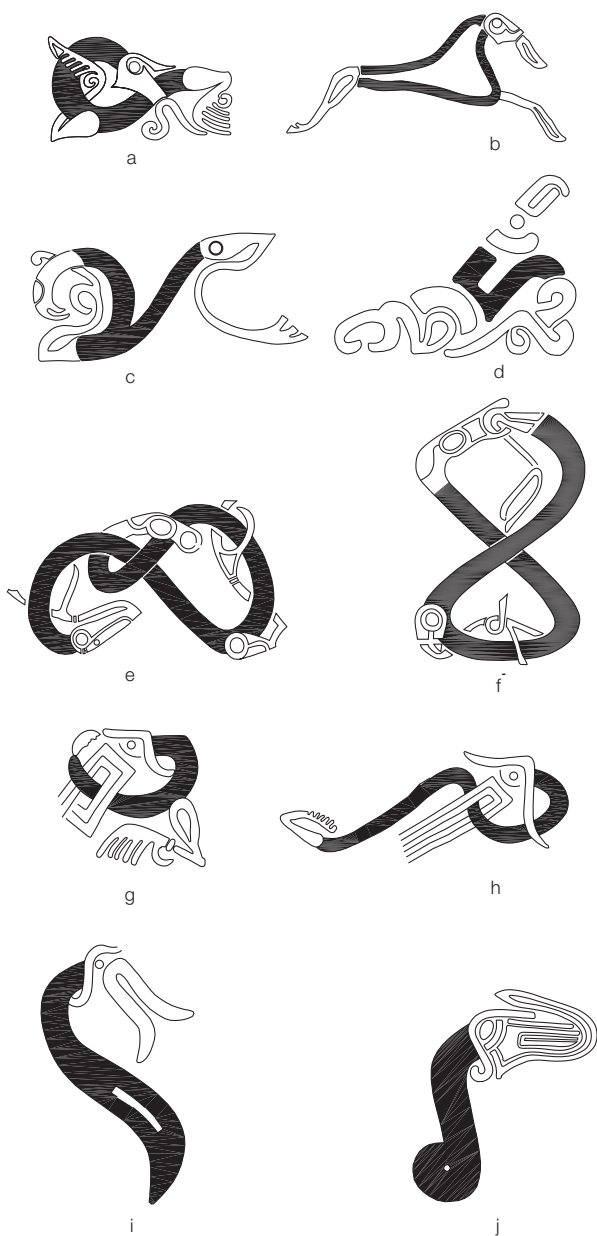

Fig. 3. Skandinaviske dyr. a: B1-dyr, b: B2-dyr, c: C1-dyr, d: C2-dyr, e: D1-dyr, f: D2-dyr, g: D3-dyr, h: sent stil I dyr. Efter Haseloff 1981, Karlsson 1983, Olsén 1945 og Ørsnes 1967.

lange, smalle bagudseende bånddyr ofte i S-slyng. S-slyngede kroppe bestående af ét bånd kendes allerede fra stil B, men er ligeså hyppige i stil D, om

end ikke overvældende i antal. I stil D kan kroppe-
ne endvidere blive nærmest til 8-talsslyng (fig. 4e),
hvor hoved og ben mødes på midten, medens de i
den sene stil D og frem bliver til et 8-tal vendt såle-
des, at hoved og ben mødes på toppen af 8-tallet
(fig. 4f). Disse dyr har åbent gab eller knibtangs-
mund – nogle har en orm i munden andre har en
tunge (fig. 5l-m) (primært Valsgårde 6 og en række
gotlandske cirkulære spænder¹¹) bagudgående eller
ingen nakketop og rammeformede (høje, smalle)
eller kloformede fødder. Endelig omfatter den sid-
ste og sene gruppe (her kaldet D3) (fig. 3g) dyr
med en lang krop med divergerende bredde,
tilbagestrøget nakketop, en aggressiv mund og klø-
er/kloformede fødder. Disse tilhører Bjærstilten el-
ler den tidlige stil III.

Ikke medtaget i analysen er materialet fra den
sene stil III eller Broastilen (også kaldet stil E). Den
skiller sig markant ud fra de ovennævnte med helt
opløste lårpartier, et ofte lille hoved med udstående
øjne, ofte er bagbenene erstattet af vinger, hvorfor
mange af dyrene ikke ville indgå i denne analyse af
firbenere alligevel. De aggressive træk er atter væk i
dette materiale. Kroppen er fortsat med divergeren-
de bredde. Stil F er heller ikke medtaget, da dyrene
ikke kan udskilles så entydigt, som tilfældet er med
de ovennævnte. Der er mere tale om et nærmest sur-
realistisk billede. De få stykker, der evt. kunne analy-
seres, tilhører rent faktisk Tassilokalkstilen, som jeg
senere skal vende tilbage til.

Et generelt træk er, at kun undtagelsesvist har
skandinaviske dyr kun ét bensæt: ud af ca. 190 ek-

Fig. 4. Kropsformer fra alle regioner. a: S-slyng, b: trekantet, c: svanehals-
formet, d: V-slyng, e: 8-talsslyng, f: topvendt 8-talsslyng, g: bueslyng, h: SS-
slyng, i: åbent S-slyng, j: S-bølge. Tegning Gisela Höhn.

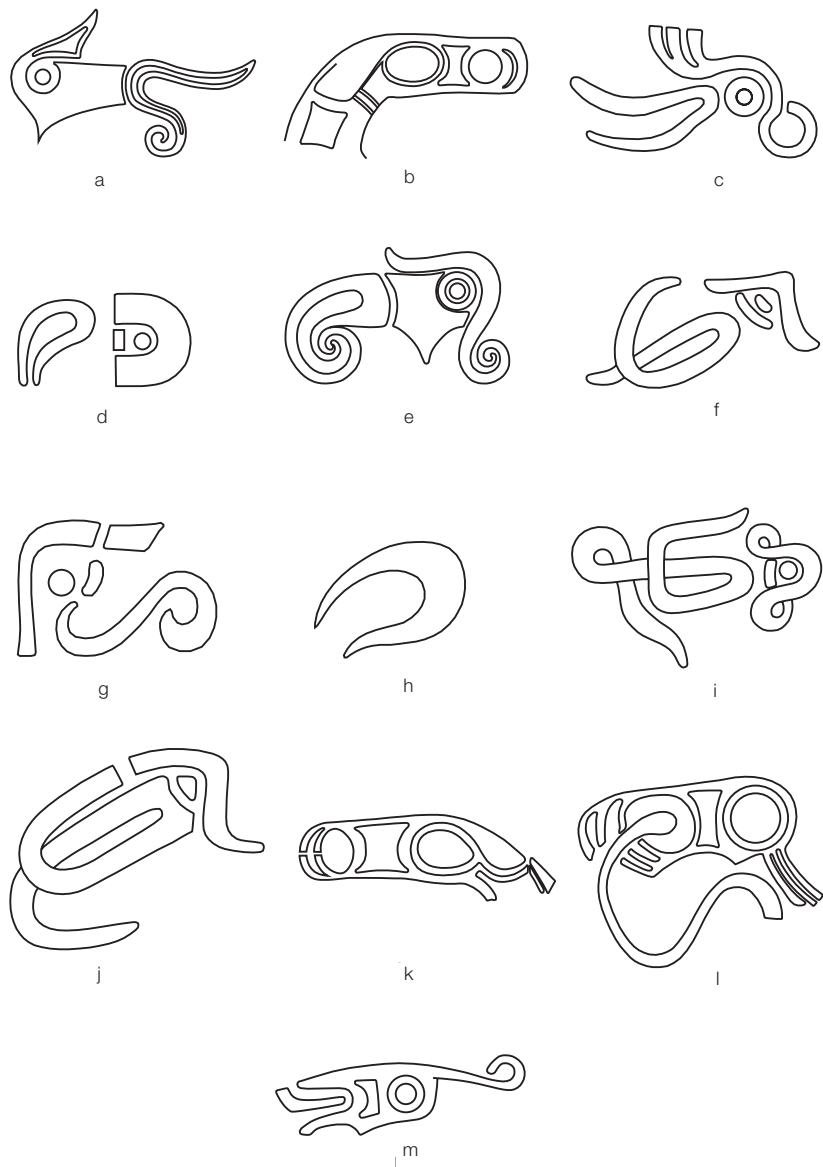

Fig. 5. Dyrehoveddetaljer fra alle regioner. a: fremadstrøget nakketop, b: bagudstrøget nakketop, c: fodformet nakketop, d: U-hoved, e: S-hoved, f: Z-hoved, g: »Helmet«, h: tomt U-hoved, i: klokkeformet hoved, j: knudemund, k: knibtangmund, l: mund med orm, m: mund med tunge. Tegning Gisela Höhn.

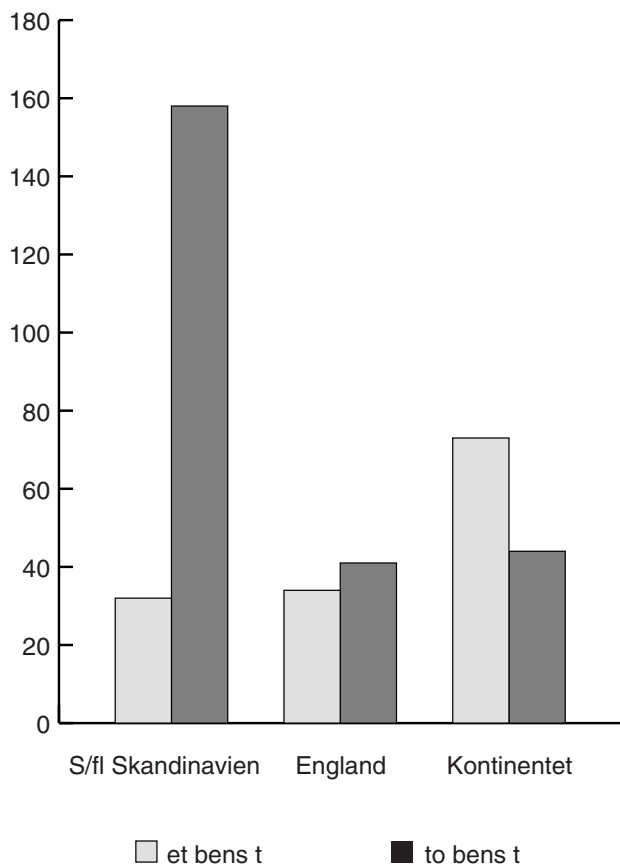

Fig. 6. Den relative forekomst af ét og to bensæt i de tre regioner.

sempler havde kun 27 kun bagben (fig. 6), og de fleste af disse var fra Gotland, specielt fra én lokal fase.¹² Endvidere er bue-slynget krop (fig. 4g), der er velkendt på Kontinentet og i England, uhyre sjælden.

Forudsætningerne i den skandinaviske stil I specielt til stil B-bånddyret findes i stil I's seneste faser. Her forekommer et båndformet dyr, der er mere el-

ler mindre S-slynget og evt. bider sig selv om ryggen. Det har således bagudseende hoved og to bensæt (fig. 3h1-2). Der er ikke i de sene skandinaviske faser tale om dyr af additivt princip, som de ses på samme tid på Kontinentet. I de ældre faser af stil I kendes U-formede hoveder (fig. 5d), men i de danske stil I-faser 4-5 (jf. fig. 1) dukker S/Z-hoved (fig. 5e-f) og »hjelme«-motivet op (fig. 5g) (fra det engelske Hand & Helmet motiv¹³). Det samme er tilfældet i den norske fase 2b med stadium 6-relieffiblerne. I Norge og Sverige viser disse træk sig mest på relieffibler og ligearmede relieffibler, medens det i Danmark (og Norge) specielt er på guldmundblikkene.¹⁴ En S-slynget bagudseende firbener kendes altså i slutningen af skandinavisk stil I. En del af dem kan være understyret med S/Z-hoveder.

Antagelig med baggrund i det sene stil I dyr, som er S-slynget, bagudseende og bider om sin egen krop, udvikles det egentlige stil B-dyr med bred, båndformet krop. Dyret bliver mere klart skåret og i en streng stil, og hovedet udvikler sig væk fra S/Z-hovederne. Dette meget karakteristiske bagudseende S-slyngede dyr er af fredelig karakter om end det kan have rovtænder. Det findes i to versioner – en tidligere og en senere, hvor den primære forskel ligger i, at den tidlige har en bred båndformet krop og den sene to bånd med divergerende forløb. Ligeledes fredeligt i sin fremtræden er det hesteformede dyr. De svanelignende bånddyr udgør en mellemstilling, men leder klart over til gruppen af aggressive dyr, hvoraf de første på mange punkter lægger sig tæt op af de tidlige S-slyngede dyr. Karakteristisk er, at man her synes at være kommet væk fra naturalistiske proportioner. Den meget lange hals med det lille hoved hører ikke rigtig hjemme i den nordeuropæiske fauna. Og som noget nyt ses af og til en tunge

eller at dyret bider om en slange. Der er altså tale om et aggressivt dyr med dinosaurlignende træk, men uden vinger og uden hale. Der er således et markant skifte mellem stil C og D.

Dateringsmæssigt er materialet problematisk, da absolutte dateringer vanskeligt kan overføres til det skandinaviske materiale, men hidtidige undersøgelser ville med en vis reservation placere stil B i anden halvdel af 6. årh. – Kristoffersen mener, at den norske fase 2b med sen stil I går helt frem til 575.¹⁵ Stil C placeres i første halvdel af 7. årh. og stil D/Bjärs i den senere del af 7. årh. og lidt ind i 8. årh., medens Broastilen hører hjemme i midten og anden halvdel af 8. årh. Dette vil sige, at de aggressive dyr burde dukke op i anden halvdel af 7. årh. og vare ved senest til hen imod midten af 8. årh.

England

På det engelske materiale udførtes ligeledes en korrespondensanalyse på udvalgte analyseelementer. Resultatet af korrespondensanalysen fremgår af fig. 7. Analysen delte materialet i fire grupper. Den centrale gruppe til venstre omfatter forskellige typer S-slyngede dyr med båndformet krop, bagudseende hoved og åbent gab. De kan have et eller to bensæt. Ovenfor denne gruppe ligger »tobåndskrop« alene og repræsenterer to fund, nemlig guldremspændet og et skjoldbeslag fra Sutton Hoo 1.¹⁶ Skjoldbeslaget er efter al sandsynlighed skandinavisk. Remspændets herkomst er omdiskuteret, men det er påfaldende, at dyrene har tobåndskrop, hvilket er et fænomen, der ellers udelukkende kendes fra Skandinavien, jf. bl.a. skandinavisk B2 (fig. 3b). Nedenfor førnævnte gruppe befinder sig en gruppe dyr karakteriseret af bueslynget krop og ingen ben. Endelig ligger til højre i billedet en gruppe med naturalistisk

eller V-slynget krop, somme tider hestelignende, fremadseende og med lukket mund.

En nærmere gennemgang af den centrale gruppe til venstre med båndformede dyr viser, at den kan splittes i 3 grupper: for det første en gruppe bestående af S-slyngede, tilbageseende dyr med åben mund eller sjældnere knudemund og varierende mængde bensæt (fig. 8a). Denne gruppe må svare til S-dyret (gruppe B1) fra det skandinaviske materiale. Den dateres i Kent til faserne KB-KC (se fig. 1) og i det engelske område næsten kun til faserne SC og MS.¹⁷ Den anden gruppe består af dyr i SS-slyng (fig. 4h & 7b), hvoraf halvdelen har åbent gab og den anden halvdel har knudemund, men ellers de samme karakteristika som den første gruppe. Dateringsmæssigt findes denne gruppe næsten kun i KC, om end der er et par forekomster i MS. Den tredje, men fåtallige gruppe dyr har kroppen i åbent S-slyng (fig. 4i & 8c) og er fremadseende og med åbent gab og dateres til A1-2.

Dyrene i gruppen med bueslyng (fig. 4g & 8d) nederst på plottet fig. 6 har åbent gab, og over halvdelen har ingen ben. De findes næsten udelukkende i det engelske område og findes i alle faserne SC, A1-2 og MS.

I den højre gruppe dyr er der altid to bensæt og de fleste dyr er fremadseende, men medens nogle har V-slynget krop (evt. parallel til skandinavisk D1/D3) og ofte knudemund (fig. 8e), har andre en mere naturformet krop med åbent eller lukket gab eller knudemund (fig. 8j) (det bør overvejes, om disse kan have forbindelse til de skandinaviske C2-dyr, såsom fig. 3d). Nogle få er S-slyngede, bagudseende og overvejende med åbne gab. Medens den sidste gruppe overvejende er fra MS-fasen, så findes den første kun i denne fase.

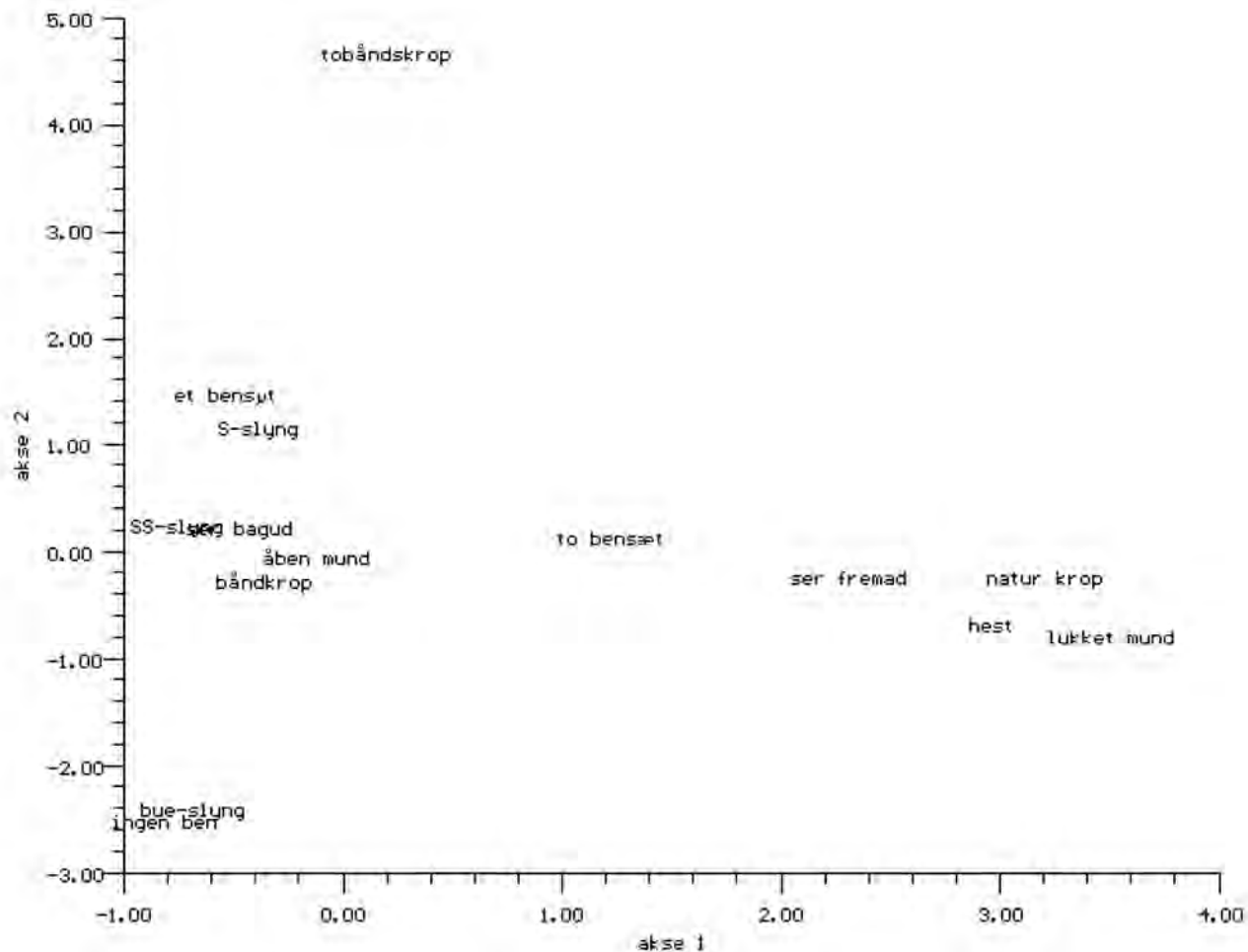

Fig. 7. Korrespondensanalyse af de udvalgte angelsaksiske analyseelementer. Kun plottet med variablerne er vist. De udvalgte analyseelementer: ser fremad, ser bagud, båndkrop, tobåndskrop, natur krop, ingen ben, et bensæt, to bensæt, S-slyng, SS-slyng, åben S-slyng, V-slyng, bue-slyng, »hest«, åben mund, lukket mund, knudemund.

S-hoveder er næsten ukendte i stil II. Et tydeligt eksempel findes dog fra Mill Hill, Kent,¹⁸ og der kan måske være tale om et på det store guldremspænde

fra Sutton Hoo, evt. også på remspænderne fra Taplow og fra Alton.¹⁹ Det kan dog somme tider være svært at skelne S- og Z-hoveder. Z-hoveder (fig. 5f) er

langt det almindeligste i Kent og Buckinghamshire i alle faser og med enkelte forekomster i engelsk A1-2. U-hoveder uden indhold (fig. 5h) er sjældne og findes egentlig kun i Suffolk og Lincolnshire fra fase A1. Klokkeformede hoveder (fig. 5i) (Suffolk fra fase SC) og nakketoppe (Sutton Hoo fra fase SC) stammer alle fra formodet skandinavisk import.²⁰

Spørgsmålet er, hvilke forudsætninger, der er i stil I for den udvikling, der pågår i stil II i det angelsaksiske England. På baggrund af relieffiblerne ses, at små U-formede øjenindramninger (fig. 5d) hører hjemme i Hines' Phase 1-tdl. 2, medens S-hoveder (fig. 5e) – en større gruppe – hører hjemme i Phase 2 og »Helmets« (fig. 5g) (jf. »Hand & Helmet«-motivet omtalt ovenfor – »Helmets« er ikke kombineret med et gab, men ofte med en hånd eller et næb eller evt. ingenting) hører hjemme i sen Phase 2 og i Phase 3.²¹ Dette kunne se ud som en pæn kronologisk følge, men der er det problem, at Hines har vanskeligheder med fasernes kronologi – Phase 2 og 3 kan faktisk være samtidige! Phase 2 skulle starte efter 520 og Phase 3 være slut inden 560. De samme forhold kan ses på en række »Saucer-brooches« og korsformede fibler (Åbergs gruppe 5), ligesom et af Taplow drikkehornene har »Hand & Helmet«-motiv.²² Fra Kent kendes et eksempel på S/Z-lignende halvbuehoveder (Gilton 48) af samme type, som det ses i norsk stadium 6.²³ Phase 2-3 burde derfor kunne paralleliseres med Norsk 2b og de danske stil I-faser (4) 5 (se fig. 1). Ser man på dyrenes kropsfacon er det derimod svært at få øje på det bagudseende S-slyngede dyr, eller for den sags skyld de bue-slyngede eller SS-slyngede. Stil I's dyr er fremadseende og uden slyng på kroppen, til nød går halsen lodret, hvis det passer bedst med ornamentfeltet. Det er altså vanskeligt at se nogle direkte forudsætninger for

Fig. 8. Angelsaksiske dyr. a: S-dyr (KB-C), b: SS-dyr (KC), c: åbent s-dyr (A1-2), d: bueslynget dyr (SC, A1-2, MS), e: V-slynget dyr (MS). Efter Speake 1980.

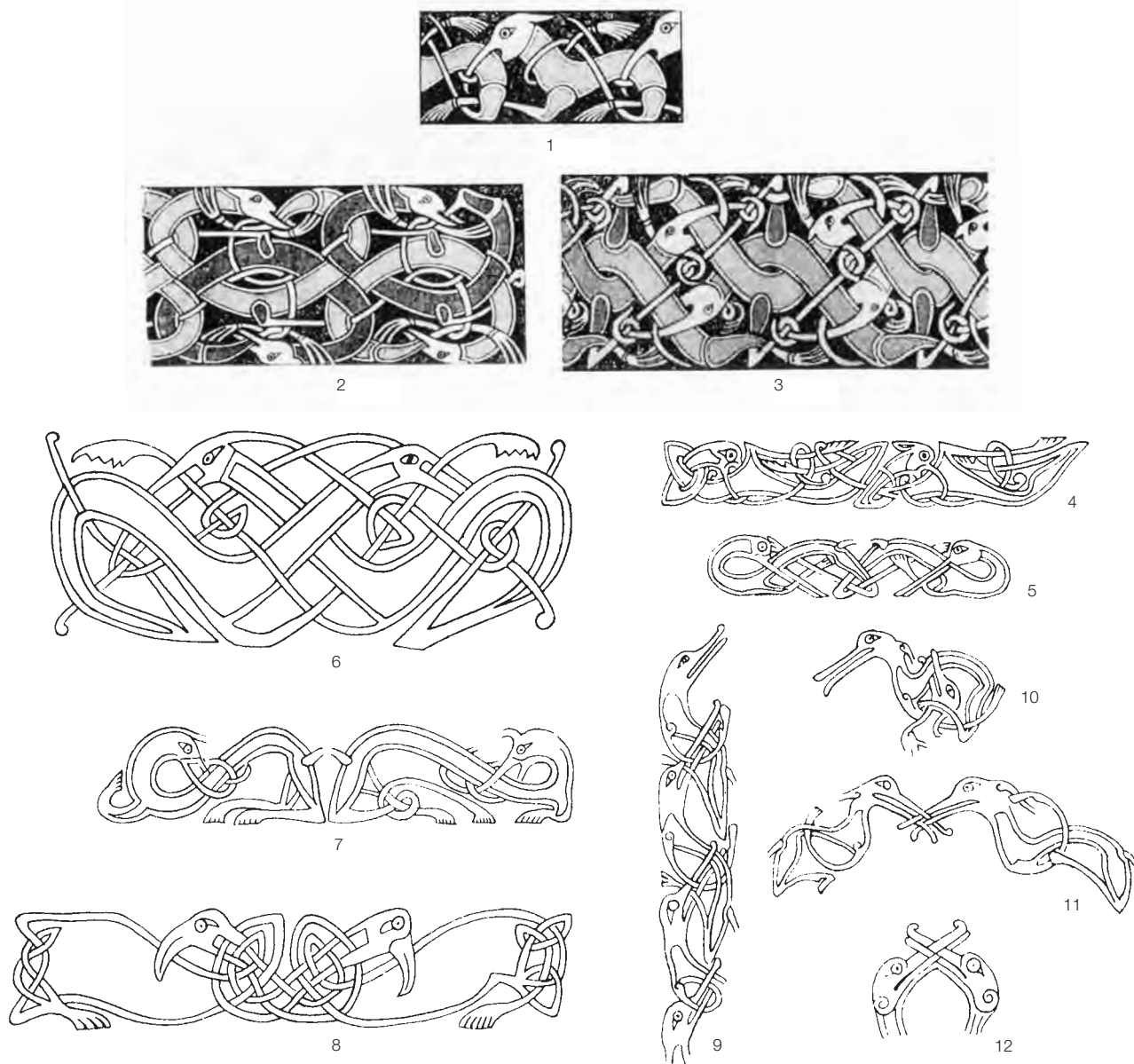

Fig. 9. Manuskriptgruppen under MS. 1-3: Book of Durrow; 4-5: Köln 213; 6-8: Paris 1587; 9-12: Durham A II 17. Efter Åberg 1943.

angelsaksisk stil II i stil I, om end S-hovederne og »helmets« er nært beslægtede med det for stil II i Kent så karakteristiske Z-hoved.

Medens der således ikke ses nogen klare forudsætninger for stil II i stil I, så synes der at være en vis kontinuitet mellem MS, der bl.a. omfatter tidlig manuskriptstil, og den efterfølgende manuskriptstil, om end der også er en klar markant forskel. Denne fase kendes også fra metalkunsten, men det er først og fremmest i manuskripterne den blomstrer.

De stilistisk ældste manuskripter indgik i den ovennævnte analyse og tilhører den såkaldte MS fase (fig. 9). Det drejer sig først om Book of Durrow med sine fremadseende, hestelignende dyr og bue-slyngede kroppe. Dens produktionssted er omstridt, idet den indeholder både angelsaksiske og irske elementer.²⁴ Dyreornamenterne har dog sine forudsætninger i den angelsaksiske stil II. Dernæst følger Durham A.II.17, Köln Cod. 213 og Paris 1587.²⁵ De er alle tre i samme sene stil II som Durrow, men kombineret med S- og V-slyngede dyr, dyr med svanehal og hestelignende dyr. Allerede i Köln Cod. 213 dukker visse aggressive træk op ved dyrene, som f.eks. blottede tænder og kløer, og her ser man for første gang også fugle inkluderet. De to første menes lavet i Northumbria i slutningen af 7. årh.,²⁶ medens den sidste mere usikkert dateres til 8.-9. årh. og er foreslået produceret i Bretagne.²⁷ Stilistisk knytter den sig imidlertid til de foran nævnte. Medens visse træk ved Durrow kunne lede tanken hen på skandinaviske C-dyr, så viser de øvrige manuskripter mere hen mod skandinaviske D1- og D2-dyr, hvilket også de aggressive hoveder antyder. Næste led i rækken, som ligger senere end MS fasen, er Lindisfarne og Cambridge 197B (fig. 10). Her findes dyr med V-slyngede kroppe som også tidligere i fase MS, samt svanehal og en

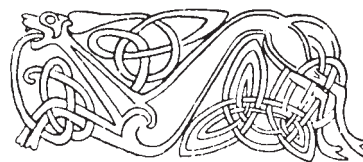
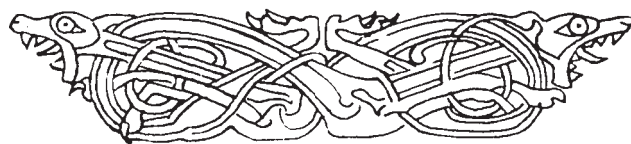

Fig. 10. Lindisfarnegruppen. Efter Åberg 1943.

enkelt gang S-slynget krop. Dyrene har ofte lange halse og lårspiraler som det også ses i skandinavisk D3. De er endvidere ofte aggressive og kan have tunge, ligesom fugle forekommer i rigt mål. Manuskripterne er produceret i Northumbria omkring 700.²⁸ Dyrene knytter an til skandinavisk D1-3, hvor netop også tunge forekommer enkelte gange. Næste gruppe manuskripter omfatter Lichfield St. Chad, Barberini og St. Petersborg Cod. F.v.I.8.²⁹ Her forekommer firbenere med aggressive træk, tunger og fugle. En del af disse har træk, som genfindes i den østskandinaviske Broastil såsom opløste lår og top-8-talsslyngede kroppe. Manuskripterne dateres til anden halvdel af 8. årh., men proveniensen er kun

foreslået for St. Petersburg, nemlig muligvis Northumbria. Dels i Barberini, dels i Lothian Psalter fra midten af 8. årh. og muligvis produceret i det sydlige England ses dyr, der har visse ligheder med den kontinentale Tassilokalkstil, som der senere skal vendes tilbage til.³⁰ Dels samtidig med disse, dels senere er de irske manuskripter fra St. Gallen (Cod. 51) og Book of Mulling, der har V-slyngede dyr, samt Book of Kells, Macregol og Macdurnan,³¹ som også har V-slyngede dyr, men de er meget mere slyngede og nærmest spiraloprullede, end det ses i det tidligere angelsaksiske materiale. I disse er der ikke længere kontakt til det materiale, der i øvrigt behandles i denne sammenhæng.

Materialet omfatter således dels en gruppe dyr, der på mange måder må være identisk med den skandinaviske B1, men som dateringsmæssigt kun findes som import i SC og i Kent først i KB, medens KA er domineret af typiske stil II-fugle med Z(/S)-hoved. Dels findes der en række videreudviklinger af dette motiv med forskellige typer S-slyng samt en gruppe med bueslyng. Hertil kommer en gruppe mere naturalistiske evt. hestelignende dyr samt nogle med en forholdsvis spids vinkel mellem hals og krop. De første kunne lede tanken hen på den skandinaviske gruppe C, men hestemotivet er langt klarere i det nordiske materiale. De sidste kan tænkes at knytte an til de skandinaviske grupper D1 og D3. Kronologisk set er B1-dyrene væsentligt mere langlivede i England, end de er i Skandinavien, idet de faktisk findes gennem hele stil II's periode. Med hensyn til de dyr, der synes influeret af skandinaviske C-dyr, så tilhører de i England primært MS-fasen, hvilket vil sige samtidig med eller senere end Sutton Hoo, hvilket ikke vil være urealistisk i forhold til de skandinaviske dateringer. Dyrene, der kan paralleli-

seres med D1/D3, er alle senere end Sutton Hoo, om end det ikke er klart hvor meget, men en datering til anden halvdel af 7. årh. synes ikke urimelig. Dette ville også være i rimelig overensstemmelse med de skandinaviske dateringer. De andre dyretyper er ikke karakteristiske for det skandinaviske materiale. SS-slyngene er udpræget kentske og sene (KC), medens de åbne S-slyng synes rent engelske og fra A1-2. Det synes desuden vanskeligt at påvise en egentlig kontinuitet mellem stil I og stil II, kun S-hoveder og »Helmets« antyder en vis lighed til stil II's Z-hoveder. I den anden ende af stil II, ved overgangen til Lindisfarne-gruppen i manuskripterne, er der visse træk såsom kropsform, der fortsætter, men ellers er det er nyt aggressivt præget koncept kombineret med fugle, der ses. Der er således et markant skifte ved denne overgang, formodentlig i indhold svarende til overgangen mellem skandinavisk C på den ene side og D1-D3 på den anden.

Kontinentet

Resultatet af korrespondensanalysen (fig. 11) viser, at materialet deler sig i en større gruppe og to mindre samt et par, der falder lidt udenfor, såsom ovenfra sete dyr og vildsvin. Dyrene er meget ensartede i grundtrækkene, selvom fremtoningen kan synes forskellig. Der er en meget stor gruppe med S- og til dels bueslyngede dyr (fig. 12a-b), og der er ingen systematik i, hvordan de øvrige elementer som et eller to bensæt, lukket eller åben mund, eller knudemund fordeler sig. En del af denne gruppe svarer til den skandinaviske B1. En anden gruppe dannes af ingen ben, S-bølge (fig. 4j & 12c), fremadseende, næb og evt. kombineret med menneskeansigt og træ. Der er muligvis en svag kronologisk forskel mellem grupperne – men måske i lige så høj grad en

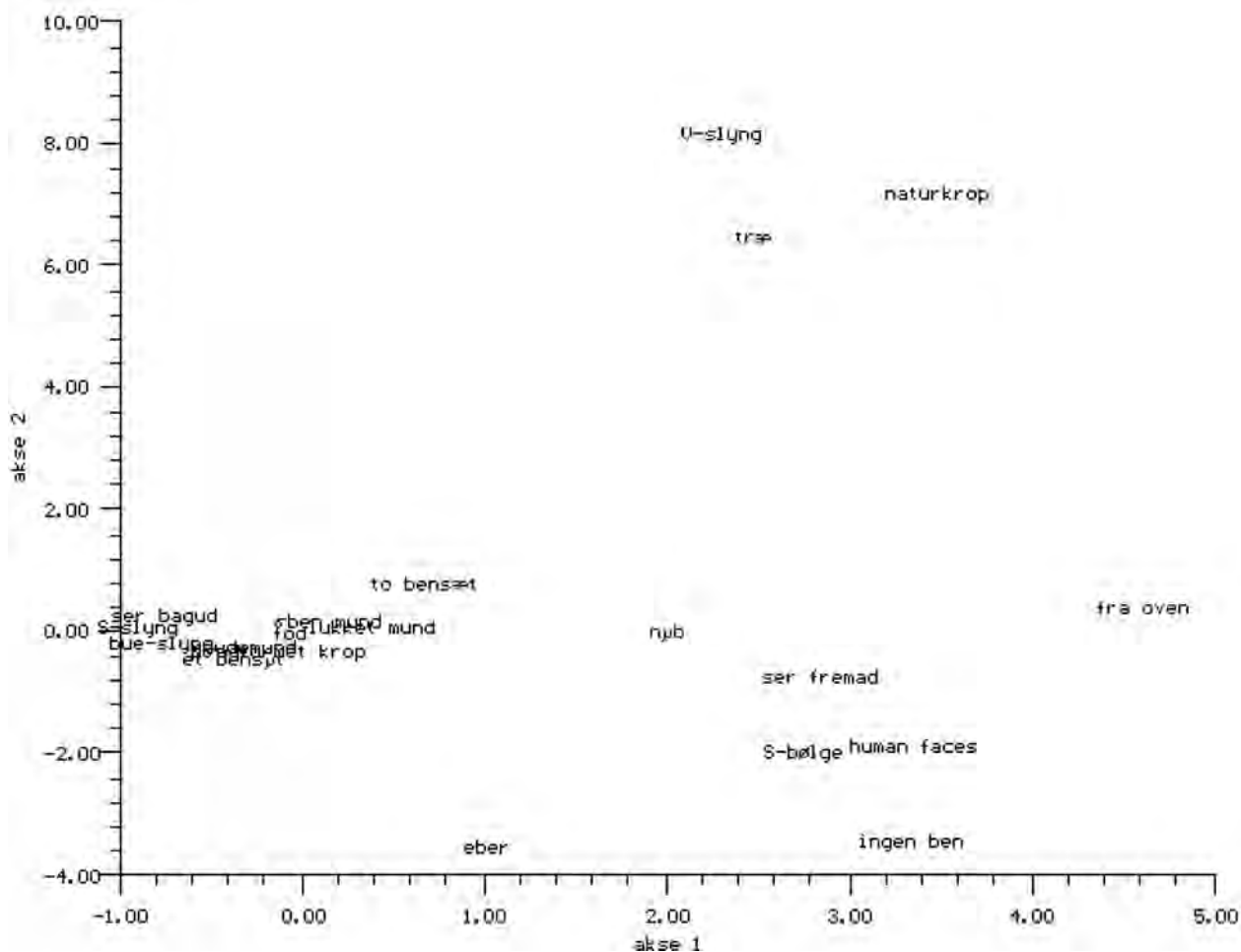

Fig. 11. Korrespondensanalyse af de udvalgte kontinentale analyseelementer. Kun plottet med variablerne er vist. De udvalgte analyseelementer er: ser fremad, ser bagud, S-slyng, S-bølge, bue-slyng, V-slyng, båndformet krop, naturkrop, fra oven, ingen ben, et bensæt, to bensæt, eber, lukket mund, åben mund, knudemund, næb, human faces, træ.

indholdsmæssig forskel. Imola og Herbrechtingen³² er i øvrigt helt anderledes end resten af materialet. I den første gruppe er de S-slyngede dyr en meget do-

minerende gruppe: ca. 26 % er med båndformet, S-formet krop, bagudseende hoved, åben mund og to, oftere et bensæt, medens yderligere ca. 22 % i stedet

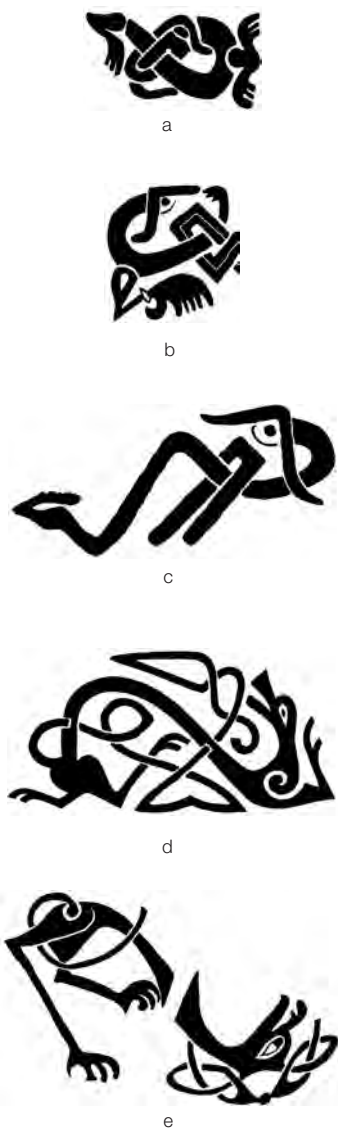

Fig. 12. Kontinentale dyr. a: S-dyr, b: bueslynget dyr, c: S-bølgedyr, d: Tassilostil dyr, e: dyr fra Lothian Psalter. Efter Roth 1973, Speake 1980 & Alexander 1978.

har knudemund, ca. 4 % har lukket mund og en enkelt har et næb, tilsammen i alt mere end 50 %.

Af denne gruppe viser en nærmere analyse følgende: 1) åben mund er ældre end knudemund; 2) der er ingen med bagudstrøget nakketop; 3) der er få med rammefødder. Sammenlignet med B1 i Skandinavien, så er der fremadrettet nakketop (fig. 5a), også i S- og Z-hovederne, som alle klart er med fra fase D og findes frem til fase E (se fig. 1). Åben mund, som også karakteriserer de skandinaviske, ses ikke så tit ved Z-hoveder, som derimod i højere grad har den karakteristiske kontinentale knudemund. Fødderne er i alle tilfælde mest frynseformede og bagtå kan forekomme, som det også var tilfældet hos B1. Der er derfor ingen tvivl om, at disse dyr hører sammen med de skandinaviske B1 dyr. Z-hovederne afviger lidt ved at have den karakteristiske knudemund, men er alligevel klart beslægtede. Dyr uden nakketop er lidt senere (sent fase D-F) og kan da også have både frynseformede og rammeformede fødder. Alligevel mangler de D2-dyrenes tilbagestrøgne nakketop og til tider aggressive mund. Og knibtangsmund og høje rammeformede fødder med tendens til klo findes da slet ikke blandt de S-slyngede dyr. Det kontinentale S-slyngede dyr kan således kun have sammenhæng med B1-dyret og tilsyneladende ikke D2-dyret. Med hensyn til dyrene med fodformede S-hoveder (Sf-hoveder) (fig. 5c), som primært findes i fase F, virker de blot som en senere videreudvikling af Z-hovederne. Forbindelsen mellem det skandinaviske og det kontinentale miljø finder altså sted i forbindelse med gruppe B1 og for kontinentets vedkommende i fase D. B2-dyrene kommer aldrig til Kontinentet. På intet tidspunkt får disse dyr kroppe bestående af dobbelte, divergerende båndforløb; der er altid tale om et regulært bånd.

Knudemund, der på kontinentet dateres fra i løbet af fase D og frem, findes enkelte gange i Skandinavi- en i stil B. S-hoveder, der findes i fase D og lidt ind i E, findes i Skandinavien i sen stil B og i C. Fodformet nakketop (Sf) hører på kontinentet hjemme i sen fase E og i F og findes i Skandinavien på overgangen mellem stil B og C. De to første elementer passer dateringsmæssigt rimeligt sammen i de to områder, men den fodformede nakketop synes noget senere på kontinentet end i Skandinavien og sidder da også på stilistisk helt andre dyr.

Hertil kommer en gruppe (12 %) med en række af de samme karakteristika, men hvor den S-slynge- de krop er erstattet af en bueslynget (fig. 4g & 12b). Her har størsteparten åbent gab, et mindre antal knudemund og en enkelt næb. Denne kropsslyn- ning er ikke velkendt i Skandinavien, men velkendt i England. Den har som regel kun ét bensæt og ingen nakketop, men S/Z-hoveder kendes, frynseformede fødder med bagtæer ligeledes. Gruppens datering er fase D-E.

Den anden båndformede gruppe (16 %) har S- bølget krop (fig. 4j & 12c) i halvdelen af tilfældene, hvor kroppens facon kan afgøres. Endvidere er der en ligelig fordeling mellem åbent gab og knude- mund samt en enkelt lukket mund og et enkelt næb. Der er et eller to benpar uden systematik. Tre gange forekommer ansigtsmasker. Kropsformen er nær- mest ukendt i Skandinavien, men kendes fra Eng- land, specielt det engelske område. Nogle har ingen nakketop, men S/Z-hoveder kendes. Ligeledes er frynseformede fødder almindelige og enkelte med bagtå kendes. Gruppen dateres primært til fase E. De andre dyreformer med andre typer kroppe end S-slynget bånddyr taget under ét viste, at Z-hoveder er kombineret med frynsefødder, kan have alle typer

munde (både næb og gab) og dateres primært til fase D. S-hoveder har frynseformede fødder (enkel- te har dog rammeformede) og knudemund eller åbent gab og dateres til fase D-E. Uden nakketop er kroppene som oftest kombineret med åbent gab og frynsefødder og dateres til fase D-E. Heller ikke i dette materiale er der træk, der definitivt kan knyt- tes sammen med skandinavisk D1-3. Der er ingen markant geografisk forskel på de ovennævnte grup- per.

Fra den forudgående stil I kendes enkelte »Hel- mets« eller »Helmet«-lignende hoveder fra relieffib- ler, endda en rigtig »Hand & Helmet« forekom- mer,³³ men ellers er der tilsyneladende ikke S/Z- hoveder i kontinental stil I. Den er domineret af U- formede hoveder. Der findes enkelte tilfælde i konti- nental stil I med vinkelhoveder, både fra tysk områ- de og fra ungarsk (dateres antagelig til fase C).³⁴ I Italien er der enkelte eksempler på S/Z-hoveder sammen med sløjfestil (datering fase D?),³⁵ men el- lers er (S-)Z-hovederne knyttet til stil II. Kropsfor- merne knytter heller ikke an til stil II, idet langt de fleste er fremadseende (adderede) dyr.³⁶ Der er gan- ske enkelte forekomster af dyr med en »adderet« krop, hvorfra halsen går bagud i en spids vinkel og hovedet dermed ser bagud. Men der er ikke umid- delbart noget klart udgangspunkt for det S-slyngede stil II dyr i stil I, hverken hvad angår kropsform eller hoveddetaljer.

Umiddelbart efter den sidste stil II på Kontinentet er der et dyrestils vakuum, måske, men så dukker Tassilokalkstilen op. Det er kraftigt debatteret, om den rent faktisk dukker op i begyndelsen af 8. årh. eller omkring 700 og dermed følger nogenlunde di- rekte efter stil II, eller den først dukker op i midten af 8. årh. og der dermed opstår et hul.³⁷ Karakteris-

tisk for dyrehovederne er en afsat pande med klart markeret overgang fra næse til pande. De har ofte en bagudgående nakketop og en klolignende fod og øjet er mandelformet. Gabet er ofte åbent og der kan være markeret en tunge. Benene er ofte vist med ét forben og to bagben synlige. Lårene kan være markeret af en spiral (fig. 12d). Planteornamentik er sjælden og hvis den er der, findes den som regel i separate felter. Normalt forekommer dyret alene, kun meget sjældent er flere dyr kombineret i en figur. Langt det hyppigste er, at hovedet ser bagud. Kroppen kan være bue-slynget, 8-top-slynget, S-formet (mest almindeligt, at munden ikke bider i kroppen), SS-formet med fremadseende hoved og S-formet med en ekstra krølle foran og fremadseende hoved, og de kan minde lidt om de skandinaviske bagudseende svanehalsdyr.

S-dyrene er meget sjældne i manuskripterne fra Lindisfarne og frem, men deres hoveder er derimod nært beslægtede med dyrehoveder fra 8. årh.'s manuskripter. Men den eneste manuskriptgengivelse af et dyr, der synes nærbeslægtet med Tassilodyrene, er et fra Lothian Psalter (fig. 12e).³⁸

Det S-slyngede dyr er så langt det mest almindelige på kontinentet. Gabet kan være åbent eller dyret kan have knudemund, det kan have nakketop eller S/Z-hoved, eller slet intet, eller fodformet nakketop, men det er identisk med det skandinaviske B1-dyr. I modsætning til i Skandinavien lever det imidlertid gennem alle faserne D-F. Mindre hyppige er de bue-slyngede dyr og S-bølge-dyrene, der dateres til henholdsvis fase D-E og fase E. De er begge beslægtede med tilsvarende dyr fra det angelsaksiske område, men kendes stort set ikke i Skandinavien. Der synes ikke at kunne ses nogen kontinuitet mellem stil I og stil II. Stil I er domineret af U-formede hoveder og

fremadseende dyr, bygget op efter et additivt princip. Der er heller ingen S/Z-hoveder i stil I, som det ellers sås i det angelsaksiske og skandinaviske materiale.

Tassilodyret er også et S-slynget dyr, men dets gab bider ikke om kroppen. Det er et aleneværende bagudseende dyr med tilbagestrøget nakketop og hale!, klo-lignende fødder, spiraler i lårene og det ene sæt ben vist dobbelt, klart afsæt mellem næse og pande og mandelformede øjne og synes dermed ikke at have mange forudsætninger i den tidligere kontinentale stil, hvorimod visse paralleller kan drages til manuskriptmaterialet fra Lindisfarne og frem, om end der ved Tassilodyret ingen umiddelbare aggressioner ses. Stilmæssigt er det ikke så sikkert fremstillet, som de angelsaksiske dyr og ej heller som den tidligere kontinentale stil II.

Konklusion

Af analyserne af materialet fra de tre regioner ses, at en række dyreformer kan udskilles. Først og fremmest er der B1, som findes i hele området og som har sine forudsætninger i den sene skandinaviske stil I, hvilket bestyrker formodningen om, at stil II er udviklet i Sydsandinavien. Man må derfor antage, at B1-dyrene er ældst i Skandinavien, men det kan ikke bevises. De kommer hurtigt til Kontinentet, hvor de overlever helt frem til og med fase F. I East Anglia kommer de som import fra Skandinavien, medens de i Kent først dukker op lidt senere. Specielt i Kent og på Kontinentet lever B1-dyret gennem det meste af 7. årh. I Skandinavien derimod afløses det hurtigt af B2-dyret, som dog synes at have de samme attributter som B1-dyrene. Det spredes bare aldrig udenfor Skandinavien. Efter en pause med de hestelignende dyr, dukker en anden videreudvikling af B1

op, nemlig D2, som også er et båndformet, S-slynget dyr, men nu har det fået en knibtangsmund og et mere aggressivt udtryk. D2 ses aldrig udenfor Skandinavien.

C1- og C2-dyrene, de hesteformede, er en meget karakteristisk, om end ikke særlig stor gruppe. Den følger i Skandinavien efter B2-dyrene. Den spredes ikke til Kontinentet, men er muligvis repræsenteret i den engelske MS-stil, hvor en del af dyrene har en tilnærmelsesvis lignende facon, om end ligheden med en hest her er mindre iøjnefaldende.

Bue-slyngsdyrene, der specielt kendes i det engelske område i alle faser og på Kontinentet i faserne D-E, kendes ikke i Skandinavien, men lægger sig med andre detaljer tæt op af B1-dyrene – ofte er der kun forløbet på kroppens slyng til forskel. Det samme gælder åben S-slyng/S-bølge, der dateres til de engelske faser A1-2 og den kontinentale fase E, og det kentiske SS-slyng, der dateres til KC.

D1-dyrene med deres V-formede krop og svane-hals er en meget karakteristisk gruppe, specielt i Danmark, men den har en række lighedspunkter med materiale fra den engelske manuskriptstil. Dyrene er endnu ikke blevet helt aggressive i deres udtryk, men de er allerede her ved at få træk, der fjerner dem både fra B og C-dyrene. De er ved at få en karakteristisk lang hals og lange kropsdele i det hele taget. Der er klart ved at ske en ændring med dyret væk fra, hvad man kender fra den europæiske fauna. D3-dyrene er karakteriseret af deres aggressive udtryk, lange kropsdele og især lange halse, lårspiraler, og de paralleliseres i det angelsaksiske materiale bedst med Lindisfarne-gruppen.

Tassilodyret er vanskeligt at placere. Det kunne på den ene side knyttes sammen med B1-dyrene, men har også træk fælles med enkelte D1-dyr. Overfladisk

er der en række enkeltelementer, der relaterer den til Lindisfarne-gruppen og St. Petersborg-gruppen, men kun en enkelt egentlig parallel, nemlig i Lot-hian Psalteret. Men alt i alt forbliver Tassilokalkstilen noget løsrevet fra resten af materialet.

3. Identifikation af dyrene

Ulve

Det er vanskeligt at identificere dyrene i stil I. En pæn del af dem er firbenere med fuglehoved. Hvis man ser bort fra, at de ingen vinger har, så er der nærmest tale om en grif.³⁹ Men i slutningen af stil I begynder forholdene at ændre sig og åbne munde forekommer også på disse dyr. Der er imidlertid stadig ikke noget holdepunkt for identifikation andet end fabeldyr.

Når vi kommer op i stil II tilføjes B1-dyret nogle attributter, som antyder, at der er tale om en ulv eller en hund. I en række udgaver af netop B1-2-dyret er det forsynet med klare rovdyrtænder. Størstedelen af forekomster af rovdyrtænder i den tidlige stil II findes i Danmark og på Gotland. De andre dyr, man møder i dyrestilen, er alle forholdsvis vilde kampdyr, hvorfor sandsynligheden for, at det er en ulv er størst. Specielt i Skandinavien er B1-dyrene knyttet til våben- og hesteudstyr. Den skandinaviske videreudvikling i form af B2 findes både i mands- og kvindesfære. Da bue-slyngs-, åben S-slyngs/S-bølgeslyngs- og SS-slyngs-dyrene på mange punkter er kombineret med de samme elementer som B1-dyrene og de også er enkeltbåndsdyr, taler det for, at disse dyr oprindeligt også var tænkt som ulve. D2-dyret viser træk tilbage til B1-dyret og kan også have rovdyrtænder, men udvikler endvidere en egentlig aggressiv knibtangsmund og får klolignende fødder, tilbagestrøget nakketop, lang hals og skiller sig der-

Fig. 13. Billedsten. Smiss, Gotland. Efter Arwidsson 1977.

med klart fra B1-dyret og dets helt »fredelige« karakter. D2-dyret er begyndelsen på noget nyt.

For at komme den ulvelignende firbener nærmere en identifikation skal vi se på et bestemt motiv, som går igen i en række fund. Dette motiv består af tre forskellige dyrs hoveder: et rovfuglehoved, et vildornehoved og et almindeligt stil II hoved. I en række tilfælde, som også må være blandt de ældste i stil II, har stil II-hovederne rovdyr-tænder. Da motivet synes fast, taler en del for, at det må være det samme dyr, hvad enten der er tænder eller ej. Det er antagelig en ulv.

I Skandinavien er motivet sjældent om end ikke ukendt. Motivet kendes fra bl.a. en billedsten fra Smiss (fig. 13), Gotland, hvor hovederne er anbragt i en dyretriskele.⁴⁰ På et remspænde fra Sjælland gentages de tre dyrehoveder på hver side af et mandsansigt (fig. 14).⁴¹ Man bemærker, at rovfuglen er nærmest og ulven fjernest. Endelig er de tre dyrehoveder placeret parvis på et skjoldhåndtag fra Valsgårde grav 7.⁴² Rækkefølgen af de tre dyr er i alle tre tilfælde den samme: rovfugl-vildsvin-ulv. Især på de to sidste synes det utvetydigt, at der skulle være tale om et rovdyr.

Som nævnt kendes ørn-svin-ulv-motivet kun sporadisk i Skandinavien. Til gengæld er det hyppigt på kontinentet, hvor det er et tilbagevendende motiv på specielt bæltegarniturer og remendedupper. Det er i tysk forskning, at dyrene er identificeret som et stereotyp gentaget billede med kombination af ørn, vildørn og ulv (*Adler-Eber-Wolf*).⁴³ Somme tider kan dog et enkelt dyr mangle – ofte ulven – eller et menneskehoved kan være tilføjet, evt. som erstatning for ulvehovedet. Da motivet er så sjældent i Skandinavien og så hyppigt på kontinentet, er det mest sandsynligt, at betydningsindholdet af motivet skal søges i kontinentale kilder og ikke i skandinaviske.

Specielt kontinentale forskere har diskuteret motivets tolkning og sammenhængen mellem såkaldte teriofore navne (personnavne, hvori der indgår navnet på et dyr) og den hyppige anvendelse af dyresymbolik i det germanske område. En af disse er Joachim Werner, der mener, at dyrene er brugt som udtryk for guderne, idet disses navne var tabubelagte, og at ørnen således var udtryk for Odin og vildsvinet for Frey.⁴⁴ Ulven havde Werner ingen kommentar til.

Denne såkaldte attributteori er blevet kritiseret af bl.a. Gunter Müller og Heinrich Beck, der medgi-

ver, at der er en nær sammenhæng mellem teriofore navne, afbildede dyr og dyr kendt fra den germanske religionshistorie, herunder ulv, hund, ørn, falk, vildsvin (=Eber), bjørn, ravn,⁴⁵ men samtidig mener de ikke, at der er tilstrækkeligt belæg for koblingen mellem specifikke dyr og guder. Således er der også mulighed for, at svinet kan knyttes til Odin, jf. Svinefylkingen.⁴⁶ Vi har således ikke nødvendigvis mulighed for at finde en oprindelig gud bag et dyr, da dyreattributter ikke entydigt via den langt senere overleverede mytologi kan knyttes til guderne.

Blandt de biteriofore navne, hvilket vil sige toledede dyrenavne, er kombinationer af ulv med bjørn, ørn og Eber (=vildsvin) nogle af de ældste,⁴⁷ hvilket knytter dem til betydningen af ørn-svin-ulv-motivet på Kontinentet. I Norden er navne med Eber imidlertid næsten ukendte.⁴⁸ Måske har betegnelsen dog i vestnordisk område været anvendt om fyrsten eller som ærende betegnelse for anføreren.⁴⁹

Jævnligt forekommer tre-dyrs-motivet kombineret med menneskeansigt. Medens Werner jf. ovenfor lader hvert dyr stå for hver sin gud, anser Hauck motivet, som han kalder »tre-dyrs-tegnet« (*Drei-Tier-Signum*), for at symbolisere Odin.⁵⁰ Som »tre-enigheds-symbol« kan motivet imidlertid også være påvirket af Kristendommens treenighedsbegreb. Kombinationen af tredyrsmotivet med et ansigt ses nemlig af Birgit Arrhenius som et Kristusbillede omgivet af dyremotiver.⁵¹

Alt i alt er det vanskeligt at komme til en entydig konklusion om ørn-svin-ulv motivets betydning, der kan være et hedensk symbol opstået under kristen indflydelse, og dertil et dobbelttydigt motiv. Det synes ikke at have en direkte rod i Skandinavien, men på den anden side bestyrker navnematerialet tanken

Fig. 14. Remspænde. Sjælland uden oplysninger. 1:1. Efter Arwidsson 1963

om, at der sandsynligvis er tale om en ulv som tredje-dyret. Det er i øvrigt påpeget, at Ulv-navnet har sin største udbredelse i Norden.⁵²

Figurblik og modeller til sådanne omfatter motiver, hvor ørne, vildsvin og ulve indgår. Der er tale om to grupper, hvor ørne og vildsvin er omfattet af den ene (fig. 15) og ulve af den anden, men begge grupper knytter sig til krigerfigurer. Vi skal se på gruppen med ulvene her.

Gruppen omfatter en af presblikmodellerne fra Torslunda⁵³ og to stykker presblik fra det alamanniske område. Modellen fra Torslunda omfatter en kriger med to lanser i hænderne og et (ring?)sværd ved siden samt en hjelm med horn, kombineret med en kriger klædt i en ulveham og bærende på både lanse og sværd – sværdet er han ved at trække (fig.

Fig. 15. a: Presblik fra hjelm. Vendel grav XIV, Uppland. 1:1. Efter Stolpe & Arne 1912. b: Presblikmodel. Torslunda, Öland. 1:1. Efter Arbman 1980.

16a). Presblikket fra Gutenstein (Kr. Sigmaringen)⁵⁴ sidder på en sværdskede, hvor det er kombineret med spredte stil II dyr. Motivet omfatter en kriger i ulveham, der har et sværd ved siden, en lanse i den ene hånd og et ringsværd i den anden hånd (fig. 16b). Presblikket fra Obrigheim (Kr. Bad Dürkheim)⁵⁵ viser en kriger i ulveham med en lanse i den

ene hånd og et ringsværd i den anden (fig. 16c). Ved siden af ham står en kriger med en lanse i hver hånd, iklædt hjelm med horn. Efter ham skimter man svagt endnu en kriger, tilsyneladende med to lanser og skjold. På trods af en række fælles træk, herunder krigerne i ulveham, er det ikke givet, at der er tale om samme scene i alle tre tilfælde.⁵⁶ Der er flest lighedspunkter mellem de to alamanniske motiver.

Ulvekrigerne indgår i en speciel scene, i hvert fald i de to tilfælde, hvor de optræder sammen med en lansebærende og næsten dansende kriger – krigeren i ulveham følger efter denne kriger med sværd og lanse. Den enlige kriger afbildet sammen med ulvekrigeren udgør antagelig en speciel krigergruppe, karakteriseret af hornet hjelm. Samtidig viser forekomsten af ringsværd, at ulvekrigerne hører til på et højt niveau i det krigeriske hierarki.⁵⁷

Presblikkene fra Obrigheim og Gutenstein anføres som visende overleverede heltesagn fra Alamannien,⁵⁸ men de er også tolket som visende en overgivelse af den dødes våben til døds- og krigsguden (Odin).⁵⁹ Ingen af disse billeder er dog bevaret i fuld udstrækning. Haucks rekonstruktion af Gutenstein går temmelig vidt i forhold til, hvad der reelt er bevaret. Her som på billedet på presblikmodellen fra Torslunda er der tale om et optrin, en scene, men man spørger sig, om handlingen er helt så indlysende som fremstillet af Hauck? Hvordan skal personen i midten modtage noget, når han i forvejen har en lanse i hver hånd? På Torslunda-pladen har man et helt motiv, og her er ikke tale om nogen sværdoverrækkelse, men om at ulvekrigeren trækker sværdet, hvilket må være noget andet. Tolkningen synes derfor ikke overbevisende. Imidlertid er der klart tale om en kriger, der indgår sammen

med en eller flere andre krigere i en aktiv situation. Vigtigst i denne sammenhæng er identifikationen af ulvekriegeren og dennes tidsmæssige placering i 6.-7. årh. og i tilfældet Gutenstein en kombination med regulær stil II. Ulvekriegerne synes at have en speciel funktion og forekommer ikke i grupper, om end de ser ud til at kæmpe sammen med andre, hjelmlklædte krigere.

Fra det ca. 300 år senere *Haraldskvæði*, et hyldestdigt til Harald Hårfager (860-940) i Vestfold, kendes begrebet *úlfheðinn/úlfheðnar*.⁶⁰ *Haraldskvæði* indeholder den ældst kendte omtale af ulvepelse/ulvhedner. I den overvejende noget senere norrøne litteratur bliver hylende ulvepelse – ekstatisk skrigende krigere i ulveskind – og bersærker nævnt i streng parallellitet,⁶¹ hvorfor en række karakteristika knyttet til bersærkerne også kan have omfattet ulvepelsene. De har tilsyneladende udgjort kongens elitetropper.⁶² Snorre henfører endvidere bersærkergang til indflydelse fra Odin og betegner dem, der går bersærkergang, som »Odins mænd«. ⁶³ Ulvepelsene skulle således ud fra den senere litteratur have en fremstående »militær« position, men opført sig anderledes end almindelige krigere, og tilsyneladende har de udgjort en særlig forbindelse til den religiøse sfære.

På Kontinentet findes ikke en bevaret litteratur, der som den senere nordiske fortæller, hvad der ligger bag ulvepelsene,⁶⁴ men navnematerialet viser for det vestgermanske område en stor udbredelse af kombinationen af ulv med et ord for »maske« (f.eks. pels, jakke, klædning), hvorimod f.eks. bjørn, *Eber* og hund ikke kendes i kombination med ord for »maske«.⁶⁵

Eksistensen af ulvepelsene kan altså belægges for både Norden og det vestgermanske kontinent gennem en kombination af arkæologiske og historiske

a

b

c

Fig. 16. a: Presblikmodel. Torshälla, Öland. 1:1. Efter Arbman 1980. b: Presblik fra sværdskede. Gutenstein, Kr. Sigmaringen. 1:1. Efter Paulsen 1967. c: Presblik. Obrigheim, Kr. Bad Dürkheim. 1:1. Efter Böhner 1995.

kilder kombineret med overleveret navnemateriale. Både de senere historiske kilder og figurblikkene

fremhæver ulvepelsenes specielle position: kriger af høj rang med specielle opgaver og nært knyttet til ulvens egenskaber og den religiøse sfære.

Ulven synes at have haft en central position i både Skandinavien, på kontinentet og i England. I hvert fald på Kontinentet og i Skandinavien kan den knyttes til en udvalgt krigergruppe og det er derfor heller ikke overraskende, at de ledende skandinaviske lag har haft våbenudstyr udsmykket med ulve, og at skikken også har bredt sig til kontinentalt og engelsk materiale, for efterhånden også at sprede sig til kvindernes smykker. Om man i hele ulve-motivets levetid identificerer motivet med en ulv er et spørgsmål. På den anden side viser dyrets forekomst i *Adler-Eber-Wolf* motivet, at man i det sydøstfrankiske område i hver fald havde visse ideer om motivets indhold. For Sydskandinaviens vedkommende bliver ulven symbol på rigssamlingen, den nye kongemagt. Symbolet er skabt på resterne af den sene stil I, men den har fået et ganske andet tilsnit og en sikker kunstners hånd har udformet den første stil II. Ulvens genopdukken efter et interregnum med heste, antyder en vendt tilbage til gamle motiver, om end kun for en kort bemærkning.

Heste

Med hensyn til C1- og C2-dyrene er der mange karakteristika, der viser hen til, at der må være tale om heste. I den fladedækkende dyreornamentik er de ikke særlig hyppige, men til gengæld findes der et stort antal »løse« heste, udført som fibler (eller beslag), så hesten har været langt mere populær, end den fladedækkende stil lader formode. Til gengæld er der formodentlig tale om forskellige sociale sfærer. Hvor småfiblerne findes jævnt hen som kvindesmykker – også på kontinentet – så er den

fladedækkende dyrestils heste kun knyttet til rigt ornamenteret våben- og hesteudstyr og er således en udpræget eksklusiv stil, der kun kendes fra Skandinavien. Den er i øvrigt ofte forbundet med sindrig entrelac-ornamentik. C2-dyret, den fremadseende hest, var langt den almindeligste. Denne hest kendes muligvis også fra det angelsaksiske materiale, men kun i lille antal og knyttet til MS-stilen og ikke altid lige overbevisende. Der er endvidere en utvetydig hest på Sutton Hoo-skjoldbulens krave. Den har tydelig man og er tydeligvis tilpasset en tidlig skandinavisk dyrestil, men selvom det er en hest, så er der adskillige forskelle til den traditionelle skandinaviske C2-hest. Den virker i så henseende mere som en prototype og har sågar bred, båndformet krop, som det kendes fra B1-dyrene og fra visse senere gotlandske eksempler.⁶⁶

Medens der således ikke hersker tvivl om dyrets identifikation, så er det straks vanskeligere at se dyrets mere specifikke position i den nordiske forestillingsverden. I rige gravfund ses ofte forekomst af heste med udstyr af hovedtøj og sadel (i den nordiske mytologi følger hesten Balder i graven⁶⁷), ligesom der også er afbildet heste på en del af figurblikkene, hvor de bliver redet af fuldt bevæbnede krigere. Hesten har også ofte en central position på en række billedsten – også her i form af en bereden kriger. Hesten må således have været et vigtigt transportmiddel og statussymbol for krigere af en vis rang. Hesten menes også at have haft en central position i Odinsdyrkelsen, men kan også knyttes til Frej.⁶⁸ Der kan ikke drages en parallel til Sleipner, idet alle de afbildede heste er firbenede. I den overleverede mytologi findes en række andre heste: Falhofnir, Gils, Glad, Glær, Gulltopp, Gyllir, Lettfeti, Silfrtopp, Sinir, Skeidbrimir,⁶⁹ men der er ingen op-

lysninger om dem udover, at de tilhørte aserne. Tilsyneladende havde de mistet deres betydning på det tidspunkt, hvor den nordiske mytologi blev nedskrevet. Men deres tilstedeværelse og i så stort tal kunne antyde, at de engang har haft en mere aktiv funktion. Den korte fase med hestene som det centrale motiv i dyrestilen er med til at bestyrke, at de kan have haft en mere central betydning, men at det har været for en kortere periode, længe før vikingetiden og endnu længere før nedskrivningen af teksterne. Hvis ulven var symbol for den opkommende kongeslægt i forbindelse med den sydsandinavisk rigssamling, kan så hesten have været symbol for en anden gren af slægten, som i en periode har overtaget magten? Er det udtryk for et magtskifte? Det er jo ikke utænkeligt, at forskellige dynastiske grene af skjoldungeslægten har kæmpet om den centrale magt som merovingernes slægt gjorde det i Frankeriget. Men det kan måske også ses som en midlertidig ændring i dele af kulten/religionen; i en periode har man fokuseret anderledes. Hesten knytter som ulven an til Odin (men også Frej)⁷⁰ og indgik på en anden måde i kulten – man spiste den!⁷¹ Figurblikkene antyder endvidere, at hesten har været central for en vis del af krigerhierarkiet, hvor ulven var det for en anden del. Figurblik med heste kendes også fra kontinentet og England, men her opstod der altså ikke til en egentlig dyrestil centreret om hesten. De få mulige eksempler i det angelsaksiske materiale lader ikke formode, at hesten havde en central position i forestillingsverdenen her. Sutton Hoo-skjoldbullen med hestemotivet er antagelig importeret, antagelig er den skandinavisk, og skal dermed knyttes til den skandinaviske forestillingsverden og ikke den angelsaksiske.⁷²

Drager

C1-2-dyrene afløstes i Skandinavien hurtigt af de forskellige D-dyr, der i første omgang byggede videre på konceptet fra B1-dyrene, nemlig i formen D2, der har bevaret sin S-slyngede krop, men har fået en længere og smallere krop samtidig med, at gabet er blevet til en aggressiv knibtang og fødderne er blevet mere klolignende. Både D1 og D3 har et mere V-formet kropsforløb, D1 kombineret med en svanehals, medens D3's hals svajer knap så meget og bøjer knap så meget rundt. For begges vedkommende er der tale om lange kropsdele, herunder en lang hals. Medens D1 tenderer mere mod båndformen, så har D3-dyrenes kroppe mere divergerende bredde. Ingen i Europa naturligt levende dyr har proportioner, der minder om disse dyr. Der er mere drage eller dinosaur over dyrene, ikke mindst for D3-dyrene. D1-D2-dyrene kendes fra større dele af Skandinavien, medens D3 primært er et gotlandsk fænomen. Det engelske materiale og D1-3 har en række træk fælles. Det gælder både den aggressive attitude, spirallårene og kropsformerne, specielt den V-slyngede krop. De ses specielt i manuskripterne fra Lindisfarne-gruppen og frem. Lighederne gælder især D3 og Lindisfarne-gruppen.

Der er ikke noget i manuskripterne, der antyder, hvilke dyr, der er tale om. De dyr, der ellers hører hjemme i den bibelske fauna kan sagtens identificeres i manuskripterne, så der er næppe tale om f.eks. forvanskede løver. I de mindre outrerede tilfælde har de karaktertræk a la en hund, men det er ikke disse versioner, vi finder i de skandinaviske D1- og D3-dyr. I den bibelske fauna findes en række fabelreptilier (Ps. 90:13 i Vulgata): drage, aspis og basilisk.⁷³ De er omhyggeligt beskrevet af Isidor af Sevilla, men findes også i de mange udgaver af *Physiolo-*

gus.⁷⁴ Imidlertid passer deres karakteristika ikke særlig godt på de germanske langlemmede, men haleløse dyr. Aspis er uden ekstremiteter, basiliskus er vingeløs og tofodet og dragen er bevinget og firfodet. Man skal imidlertid være opmærksom på, at hverken klassisk litteratur, biblen eller norrøn litteratur skelner mellem drage og orm.⁷⁵ Og dragen kan opfattes som en mytisk-fantastisk potentisering af ormen. Det er derfor ikke utænkeligt, at dyrene er en norrøn drage/orm med et eget koncept, som bl.a. betyder, at den ikke har vinger (hvis det er en drage) og at den til gengæld har fire ben (hvis det er en orm). I *Beowulf* (datering 8. årh. eller 10. årh.⁷⁶) og *Fafnismal* (13. årh.⁷⁷) er dragerne kravlende. I følge beskrivelsen af dragen i *Beowulf* kan den flyve, men den udnytter ikke dette forhold i kampen.⁷⁸ Måske en antydning af, at det i den germanske tankegang ikke var en selvfølge, at drager var flyvende dyr. Det synes mest sandsynligt at knytte D1- og D3-dyrene, måske også D2, sammen med en norrøn version af dragen eller ormen. Det er vanskeligt at sige, om dyrene i manuskripterne også er drager. Muligheden foreligger, men tolkningen er mindre iøjnefaldende, bl.a. på grund af hovederne, der langt mere ligner hundehoveder. Imidlertid hører både D1- og D3-dyrene samt Lindisfarnegruppen hjemme i et miljø med fokus på aggressive dyr med lange lemmer og spirallår.

Med hensyn til drage lig orm, så er Sváfnir og Ófnir ormenavne, som også er navne for Odin, som i øvrigt forvandler sig til en slange for at få fat i digtermjøden.⁷⁹ De to orm er også Odins ledsagere.⁸⁰ Vi ser således her transformationen mellem gud og dyr. Med en tolkning i retning af orm eller drage er der således atter en tilknytning til Odin som en mulighed. Og det vil vel ikke være urealistisk, at kongeslægter i deres symbolsprog gerne vil knytte an til gu-

den, der også står som herskersymbolet. I den overleverede norrøne mytologi er ellers det primære drage-emne Midgårdsormen, men den burde vel altid afbildes alene? Som også nævnt i forbindelse med hestene, så er de bevarede dele af den nordiske mytologi næppe udtømmende for den mytologi, der har været fremherskende før vikingetiden. Der kan derfor have været myter og fortællinger, som ville kunne have forklaret de bevarede billeder, hvis vi havde haft dem. Figurblikkene, som tidligere har været omtalt, har ingen afbildninger af drager eller orm. Det er således ikke muligt ad den vej at få knyttet oplysninger til motivet. Der er dog enkelte undtagelser, idet enkelte billeder kendes med mænd og en enkelt gang en kvinde, der holder i to (flere) slanger.⁸¹ Kun en enkelt er dog fra Skandinavien, hvor en kvinde sidder med en slange i hver hånd (fig. 13). Stenen hvorpå billedet findes, er fra slutningen af 6. årh. og dermed en del ældre end disse motiver i dyrestilen. Motiverne har dog tilsyneladende ingen forbindelse til overleveret norrøn mytologi.

Hvorom alting er, så er denne drage/orm symbol på den herskende magt i slutningen af 7. årh. og begyndelsen af 8. årh. I formerne D1 og D2 for det sydsandinaviske område og D3 for Sverige, især Gotland. I Sydsandinavien ophører herefter produktionen af våben- og hestestyr med traditionel germansk dyrestil, medens den fortsætter lidt i Øst-sverige og en del på Gotland – i hvert fald for germanertidens vedkommende.

4. Konklusion

B1-ulven er efter al sandsynlighed udviklet i Skandinavien i midten af 6. årh., måske lidt før, måske lidt senere. Herfra spredes den efter midten af 6. årh. til kontinentet og – evt. lidt senere – til England. I

Skandinavien udvikler den sig hurtigt videre til B2-ulven, mens B1-ulven lever videre i stort tal på Kontinentet og i England til slutningen af 7. årh. Måske er det den, der dukker op igen i Tassilokalkstilen? I England og på kontinentet får B1-ulven nogle videreudviklinger af kropsformen (bue-bølge-SS). Der er således meget kontinuitet i brugen af ulven udenfor Skandinavien. I Skandinavien derimod fortrænges ulven en tid af hesten. Denne spores måske også i England, men sjældent. I Skandinavien vender ulven kort tilbage, men nu i en mere aggressiv version, der hurtigt erstattes af dragelignende dyr af aggressiv karakter. Denne aggressive fase ses ikke på kontinentet – med mindre det skulle være Tassilokalkstilen –, men giver sig udslag i den sene MS-stil og Lindisfarne-gruppen. Der kan således konstateres en første fase, hvor alle tre regioner er fælles om B1-ulven. Senere er England og Kontinentet fælles om videreudviklinger af B1-ulven (bue-bølge), medens Skandinavien er alene om B2-ulven og hesten. Efterhånden som stil II forsvinder på Kontinentet, får England og Skandinavien et fællesskab i D1-3-dragerne og Lindisfarne-gruppen med de aggressive dyr, i Skandinavien tolket som drager eller orm. Her mødes den kristne og den hedenske germanske symbolik. Det bør dog bemærkes, at man i Skandinavien ikke på dette tidspunkt optager de fugle, som findes i Lindisfarne-gruppen i rigt mål. Tassilokalkstilen har en række træk fælles med D1- og D3-dyret og Lindisfarnegruppen, men den er senere efter gældende forskning. Den synes ingen forudsætninger at have på Kontinentet.

Ulven var altså oprindelsen på den skandinaviske stil II og den bliver så at sige europæisk fælleseje. Dens betydning ses også af, at Ulv-navnet er særdeles udbredt i Skandinavien. Man genfinder ulven brugt

som klædning for visse udvalgte krigere med nær tilknytning til Odin, til herskerskikkelsen. Figurerne findes både i Skandinavien og på Kontinentet og viser således ulvens betydning i begge områder. Der er således grund til at tro, at ulvesymbolet har været af central betydning i store dele af området, i hvert fald til at begynde med. Ulvens forekomst i det specielt alamannisk/frankiske/burgundiske motiv med *Adler-Eber-Wolf* motivet, somme tider kombineret med et ansigt, der forekommer helt frem til slutningen af 7. årh., indicerer et motiv med et klart betydningsindhold, hvor ulven stadig havde en position. Om betydningen endnu var den samme er mindre klart. Det er bl.a. forslået, at dyrene i visse tilfælde flankerer en Kristusfigur, hvorfor dyrene kan være omtolket i en kristen kontekst.⁸² Ligeledes ses eksempler på B1-ulve kombineret med latinsk kristen tekst.⁸³ I Skandinavien antyder fundkonteksten, at stilens udvikling og en central del af produktionen må være foregået i kongeligt regi. Dette stemmer godt overens med, at motivet også kan knyttes til herskerguden Odin og krigere knyttet til ham. En tilknytning til Odin for en herskerslægt er på dette tidspunkt næsten et *must* – Odin er jævnlige indsat som »stamfader« i kongegenealogierne.

Hvad angår hesten er oplysningerne færre. Alligevel kan hesten knyttes til aserne, evt. til Odin. Og i kulten blev den spist. Samtidig viser gravfund fra perioden, at højstående personer fik deres heste med i graven med fuldt udstyr. Fuldt bevæbnede krigere til hest optræder også på figurblik, så der er næppe tvivl om hestens position som statusdyr. Det relativt kortvarige fænomen med hestene hører hjemme i Skandinavien i den midterste del af 7. årh. Og, hvis ulven var symbolet på kongemagten efter rigssamlingen, kan et skifte til en hest som symbol vel

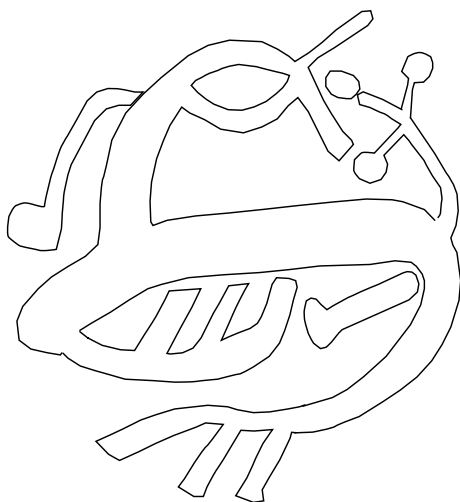

Fig. 17. Sceatta med Wodan/monster-motiv.

hænge sammen med dynastiske eller religiøse ændringer, eller begge dele. Det, at det hurtigt ændres igen, taler vel mest for en dynastisk ændring.

Dragens indtog udgør et helt nyt koncept, hvor dyrenes aggression kommer i fokus, hvilket er et træk, der ses anvendt i de liturgiske bøger produceret i Northumbria i slutningen af 7. årh. og begyndelsen af 8. årh. Der er imidlertid store forskelle på dyrene i de to materialer, så mere taler for, at det er fælles inspiration end at det er den enes efterligning af den anden. Alternativt er det mere en påvirkning end en efterligning. De skandinaviske drager er væsensforskellige fra de Northumbriske, men de har en række detaljer fælles, herunder de detaljer, der vedrører det aggressive udtryk. Dragen overlever i våbenudstyret fra den senere del af 7. årh. til lidt ind i 8. årh. Dragen eller ormen kan også knyttes til Odin og til hans evne til transformation. Der er såle-

des ikke noget til hinder for, at også dragen/ormen er blevet anvendt som et herskersymbol. Kan den være udtryk for endnu et dynastisk skifte? Og er dragen taget ud af de norrøne myter/fortællinger eller er der tale om fremmed indflydelse? Vi ser ikke D-dragen i det kontinentale materiale med mindre, man vil se den i Tassilokalkstilen, men så er vi jo på et langt senere tidspunkt, så D-dragen kan ikke være afledt af Tassilokalkstilen. Men i den kristne forestillingsverden indgår drager, så en påvirkning derfra er mulig, men den er så omformet efter lokale forventninger til en drages udseende. I tid er vi tæt på Kong Ongendus og Willibrord og den kristne mission i Friesland. Imidlertid følger de skandinaviske D-drager det klassiske koncept for skandinavisk dyrestil, så uanset, hvor de har deres oprindelse, så er de et symbol for en skandinavisk, hedensk hersker. En dynastisk omlægning på dette tidspunkt er ikke utænkelig. Der er en lille kort horisont af våbengrave i Sydsandinavien på dette tidspunkt, Danevirke bygges, og lidt senere kommer de første handelspladser af »internationalt« tilsnit til – og på mønterne fra Ribe, kaldet Wodan/monster, har vi atter dragen – bagudseende med svanehal (fig. 17).

Noter

1. Werner 1963.
2. Speake 1980, 87.
3. Roth 1986, 112-21.
4. Hedeager 1997, 81-82.
5. Se i øvrigt Høilund Nielsen 1998.
6. Høilund Nielsen 1999.
7. Nieveler & Siegmund 1999; Siegmund 1998, 196-208; Høilund Nielsen 1998, 12.
8. Menghin 1983.
9. Nieveler & Siegmund 1999; Siegmund 1998, 196-208; Høilund Nielsen 1998, 12.

10. Jensen & Høilund Nielsen 1997.
11. Arwidsson 1942, 119 Abb. 99:l-m & p; Nerman 1969, fig. 1409-1416 & 1806-1814.
12. Høilund Nielsen 1997, 163-165.
13. Kendrick 1935.
14. Norske relieffibler: F56/N46 Syre, F83/N54 Holum/Hauglum, F85/N55 Kvåle, F88/N59 Sørheim, F90/N57 Sandal, N4 Fonnås, N65 Å (Kristoffersen 2000; Sjøvold 1993). Svenske ligearmede fibler: Gillberga (Magnus 1995). Guldmundblik: Sverige: Tureholm. Danmark: Gudme, Hou. Norge: Egge, Etne, Langbakk (Behmer 1939; Haseloff 1981).
15. Kristoffersen 2000, 83.
16. Bruce-Mitford 1978, Fig. 61 & 406.
17. Høilund Nielsen 1999, 186-195.
18. Parfitt & Brugmann 1997, 180 Fig, 43:b-d.
19. Speake 1980, Pl. 6:b & 7:f.
20. Høilund Nielsen 1999, 188 & 194.
21. Hines 1997, 198-204. Group IV: Rothley, Holywell Row 11. Group X: Little Wilbraham 28. Group XV: Wakerley 50, Lakenheath [XV], Linton Heath 41, Barrington A 11, Market Overton I [XV], East Anglia [XV], St. John's College C.G. Group XVI: Ipswich [XVI]e, Bridgham, Granchester. Group XX: Spong Hill 18, Little Wilbraham 111b, Little Wilbraham 111a. Group XXV: Rainham.
22. Speake 1980, Pl. 1:a.
23. Kristoffersen 2000, 59-69; Leeds 1949, A1:4.
24. Alexander 1978, nr. 6; Henderson 1987, 54-55; Meehan 1996.
25. Alexander 1978, nr. 10, 13 & 56; Åberg 1943, fig. 84.
26. Alle dateringer refererer til Alexander 1978.
27. Alexander 1978, nr. 56.
28. Alexander 1978, nr. 9 & 12.
29. Alexander 1978, nr. 21, 36 & 39.
30. Alexander 1978, nr. 31; Haseloff 1951.
31. Alexander 1978, nr. 44-45, 52, 54 & 70.
32. Werner 1950, Pl. I.
33. Gönningen (Haseloff 1981)
34. Nordendorf, Bopfingen grav 129, Staubing grav 76, Selzen grav 11, Kajdacs grav 2, Tamasi grav 7 (Haseloff 1981).
35. Roth 1973, Abb. 52 (Chiusi), Abb. 56a & Taf. 10:1 (Torino-Lingotto).
36. Baseret på Haseloff 1981 og Roth 1973, 9-51.
37. Schulze-Dörlamm 1998; Wamers 1999.
38. Alexander 1978, Nr. 31 & Fig. 148.
39. Bernström 1960, 470-472; Haseloff 1986, 78 & 82.
40. Arwidsson 1963, 166-170 & 168 fig. 3.
41. Arwidsson 1963, 166-167 & 171 fig. 4.
42. Arwidsson 1977, 108 & Abb. 146.
43. Werner 1963, 378.
44. Werner 1963, 379ff.
45. Müller 1968, 202-203 & 210.
46. Beck 1986b, 334; Müller 1968, 203-4.
47. Müller 1968, 209.
48. Beck 1986a, 313.
49. Beck 1986a, 311; 1986b, 331 & 333.
50. Hauck 1982, 326.
51. Jf. Arrhenius 1986, 141-145.
52. Beck 1986a, 312.
53. Böhner 1995, 718 & Taf. 63:1D.
54. Böhner 1995, 718 & Taf. 67.
55. Böhner 1995, 717-718 & Abb. 29.
56. Jf. Böhner 1995, 717-8.
57. Jf. Høilund Nielsen 1997; Steuer 1987.
58. Paulsen 1967, 97.
59. Böhner 1995, 718; Paulsen 1967, 142, begge følgende Hauck 1957.
60. I Finnur Jónssons (1973) noget omdiskuterede oversættelse (se f.eks. Malmros 1986: 92-3 med videre referencer) lyder vers 8:
 »De [skibene] var ladede med storbønder og hvide skjolde, med vestlandske spyd og vælske sværd; bersærkerne brølte, kampen var i gang, ulvhednerne hylede og rystede spydene« og vers 20-21: »Om bersærkernes forhold vil jeg spørge, bloddrikker, hvorledes er de kampdjærve mænd, som går i kampen? Ulvhedner hedder de, der bærer blodige skjolde i kampen; de rødfarver spydene, når de kommer til kamp; der er de stillede sammen til virksomhed; dér ved jeg at den redelige fyrste sætter sin tillid til lutter dristige mænd, som hugger i skjolde«.
61. Höfler 1976, 299.
62. Höfler 1976, 301; Müller 1967, 200.
63. Höfler 1976, 300, 303-304; Müller 1967, 208.
64. Müller 1967, 211-212.
65. Müller 1967, 209 & 212
66. Nerman 1969, fig. 699-700.
67. Ropeid 1962, 276; Simek 1993, 31.
68. Ropeid 1962, 275; Simek 1993, 157.
69. Den ældre Edda: Grímnismál 30.

70. Simek 1993, 157.
 71. Simek 1993, 158.
 72. Høilund Nielsen 1999, 188, 194 & 198.
 73. Bugge 1956, 378.
 74. Bernström 1971, 184-191; Bugge 1956, 378; Hicks 1993, 109.
 75. Bernström 1958, 268; Speake 1980, 90.
 76. Jf. Chase 1981; Newton 1993, 13, 133-135 & 144-145.
 77. Simek & Pálsson 1987, 52, 81 & 228-229.
 78. Homann 1986, 132.
 79. Homann 1986, 135; Orchard 1997, 125, 156, 189; Simek 1993, 209, 295.
 80. Homann 1986, 135.
 81. Arwidsson 1963, 168 fig. 3; Høilund Nielsen 2003.
 82. Arrhenius 1986, 141-145.
 83. Christlein 1978, Taf. 100.

Litteratur

- Alexander, J.J.G. 1978: *Insular Manuscripts 6th to the 9th century*. A survey of manuscripts illuminated in the British Isles, 1. London.
- Arbman, H. 1980: Båtgravarna i Vendel. I: A. Sandwall (red.), *Vendeltid. Historia i Fickformat*. Stockholm, 19-30.
- Arrhenius, B. 1986: Einige christliche Paraphrasen aus dem 6. Jahrhundert. I: H. Roth (red.): *Zum Problem der Deutung frühmittelalterlicher Bildinhalte. Akten des 1. Internationalen Kolloquiums in Marburg a.d. Lahn, 15. bis. 19. Februar 1983*. Sigmaringen, 129-151.
- Arwidsson, G. 1942: *Valsgårde 6*. Die Gräberfunde von Valsgårde, I. Uppsala/Stockholm.
- Arwidsson, G. 1963: Demonmask och gudabild i germansk folkvandringstid. *Tor* 9, 163-187.
- Arwidsson, G. 1977: *Valsgårde 7*. Die Gräberfunde von Valsgårde, III. Uppsala.
- Beck, H. 1986a: Das Problem der bitheriophoren Personennamen im Germanischen. I: H. Roth (red.): *Zum Problem der Deutung frühmittelalterlicher Bildinhalte. Akten des 1. Internationalen Kolloquiums in Marburg a.d. Lahn, 15. bis. 19. Februar 1983*. Sigmaringen, 303-315.
- Beck, H. 1986b: II. Eber im germanischen Bereich. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 6. Berlin/New York, 330-336
- Behmer, E. 1939: *Das zweischneidige Schwert der germanischen Völkerwanderungszeit*. Stockholm.
- Bernström, J. 1958: Drake. I: *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, III. København, 267-270.
- Bernström, J. 1960: Grip. I: *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, V. København, 470-474.
- Bernström, J. 1971: Slinger. I: *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, XVI. København, 175-194.
- Bruce-Mitford, R. 1978: *The Sutton Hoo ship-burial, 2: Arms, armour and regalia*. London.
- Bugge, A. 1956: Basilisk. I: *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, I. København, 376-380.
- Böhner, K. 1995: Die frühmittelalterlichen Silberphaleren aus Eschwege (Hessen) und die nordischen Pressblech-Bilder. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 38 (1991), 681-743.
- Chase, C. (red.) 1981: *The dating of Beowulf*. Toronto.
- Christlein, R. 1978: *Die Alamannen. Archäologie eines lebendigen Volkes*. Stuttgart/Aalen.
- Haseloff, G. 1951: *Der Tassilo-Kelch*. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, 1. München.
- Haseloff, G. 1981: *Die germanische Tierornamentik der Völkerwanderungszeit: Studien zu Salin's Stil I*. Berlin.
- Haseloff, G. 1986: Bild und Motiv im Nydam-Stil und Stil I. I: H. Roth (red.): *Zum Problem der Deutung frühmittelalterlicher Bildinhalte. Akten des 1. Internationalen Kolloquiums in Marburg a.d. Lahn, 15. bis. 19. Februar 1983*. Sigmaringen, 67-110.
- Hauk, K. 1957: Alemannische Denkmäler der vorchristlichen Adelskultur. *Zeitschrift für Württembergische Landesgeschichte* 16, 1-40.
- Hauk, K. 1982: Zum zweiten Band der Sutton-Hoo-Edition. *Frühmittelalterliche Studien* 16, 317-362.
- Hedeager, L. 1997: *Skygger af en anden virkelighed: oldnordiske myter*. København.
- Henderson, G. 1987: *From Durrow to Kells: the Insular Gospel-books, 650-800*. London.
- Hicks, C. 1993: *Animals in early medieval art*. Edinburgh.
- Hines, J. 1997: *A new corpus of Anglo-Saxon great square-headed brooches*. Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London; 51. Woodbridge.
- Homann, H. 1986: Drache. I: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 6. Berlin/New York, 131-136.
- Höfler, O. 1976: Berserker. I: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 2. Berlin/New York, 298-304.
- Høilund Nielsen, K. 1997: Retainers of the Scandinavian kings: An

- alternative interpretation of Salin's Style II (sixth-seventh centuries AD). *Journal of European Archaeology* 5.1, 151-169.
- Høilund Nielsen, K. 1998: Animal style – a symbol of might and myth. Salin's Style II in a European context. *Acta Archaeologica* 69, 1-52.
- Høilund Nielsen, K. 1999: Style II and the Anglo-Saxon elite. *Anglo-Saxon Studies in Archaeology and History* 10, 185-202.
- Høilund Nielsen K. 2003: Saxon art between interpretation and imitation. The influence of Roman, Scandinavian, Frankish and Christian art on the material culture of the Continental Saxons AD 400-1000. I: D. Green & F. Siegmund (red.), *The Continental Saxons from the Migration Period to the ninth century*. Woodbridge.
- Jensen, C.K. & K. Høilund Nielsen 1997: Burial data and correspondence analysis. I: C.K. Jensen & K. Høilund Nielsen (red.), *Burial and Society. The Chronological and Social Analysis of Archaeological Burial Data*. Aarhus, 29-61.
- Jónsson, F. 1973: *Den norsk-islandske skjaldedigtning. B1*. København.
- Karlsso, L. 1983: *Nordisk form: om djuvornamentik*. The Museum of National Antiquities, Stockholm, Studies 3. Stockholm.
- Kendrick, T.D. 1935: Style in early Anglo-Saxon ornament. *Ipek* 9 (1934), 66-76.
- Kristoffersen, S. 2000: *Sverd og spenne. Dyrornamentikk og sosial kontekst*. Studia Humanitatis Bergensia, 13. Kristiansand.
- Leeds, E.T. 1949: *A corpus of early Anglo-Saxon great square-headed brooches*. Oxford.
- Magnus, B. 1995: Praktspennen fra Gillberga. *Från bergslag och bondebygd* 46, 29-41.
- Malmros, R. 1986: Leding og skjaldekvad. Det elvte århundredes nordiske krigsflåder, deres teknologi og organisation og deres placering i samfundet, belyst gennem den samtidige fyrstedigtning. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1985, 89-139.
- Meehan, B. 1996: *The Book of Durrow: a medieval masterpiece at Trinity College Dublin*. Dublin.
- Menghin, W. 1983: *Das Schwert im Frühen Mittelalter: chronologisch-typologische Untersuchungen zu Langschwertern aus germanischen Gräbern des 5. bis 7. Jahrhunderts n. Chr.* Wissenschaftliche Beibände zum Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums, 1. Stuttgart.
- Müller, G. 1967: Zum Namen *Wolfhetan* und seinen Verwandten. *Frühmittelalterliche Studien* 1, 200-212.
- Müller, G. 1968: Germanische Tiersymbolik und Namensgebung. *Frühmittelalterliche Studien* 2, 202-217.
- Nerman, B. 1969: *Die Vendelzeit Gotlands. 2: Tafeln*. Stockholm.
- Newton, S. 1993: *The origins of Beowulf and the pre-Viking kingdom of East Anglia*. Cambridge.
- Nieveler, E. & F. Siegmund 1999: The Merovingian chronology of the lower Rhine area: results and problems. I: J. Hines, K. Høilund Nielsen & F. Siegmund (red.), *The pace of change: studies in early-medieval chronology*. Cardiff studies in archaeology. Oxford, 3-22.
- Olsén, P. 1945: *Die Saxe von Valsgärde*. Valsgärdestudien, II. Uppsala/Stockholm.
- Orchard, A. 1997: *Dictionary of Norse myth and legend*. London.
- Parfitt, K. & B. Brugmann 1997: *The Anglo-Saxon cemetery on Mill Hill, Deal, Kent*. Monographs series - The Society for Medieval Archaeology, 14. London.
- Paulsen, P. 1967: *Alamannische Adelsgräber von Niederstotzingen (Kreis Heidenheim)*. Veröffentlichungen des staatlichen Amtes für Denkmalpflege Stuttgart. Reihe A: Vor- und Frühgeschichte Heft 12/I. Stuttgart.
- Ropeid, A. 1962: Häst. I: *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, VII. København
- Roth, H. 1973: *Die Ornamentik der Langobarden in Italien: Eine Untersuchung zur Stilentwicklung anhand der Grabfunde*. Antiquitas. Reihe 3, (Serie in 4to) Abhandlungen zur Vor- und Frühgeschichte, zur klassischen und provinzial-römischen Archäologie und zur Geschichte des Altertums, 15. Bonn.
- Roth, H. 1986: Stil II – Deutungsprobleme. Skizzen zu Pferdemotiv und zur Motivkoppelung. I: H. Roth (red.): *Zum Problem der Deutung frühmittelalterlicher Bildinhalte. Akten des 1. Internationalen Kolloquiums in Marburg a.d. Lahn, 15. bis. 19. Februar 1983*. Sigmaringen, 111-128.
- Schulze-Dörrlamm, M. 1998: Das Karolingische Kreuz von Baumeles-Messieurs, Dep. Jura, mit Tierornamenten im frühen Tassilokelchstil. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 28, 131-150.
- Siegmund, F. 1998: *Merowingerzeit am Niederrhein: die frühmittelalterlichen Funde aus dem Regierungsbezirk Düsseldorf und dem Kreis Heinsberg*. Rheinische Ausgrabungen, 34. Köln.
- Simek, R. 1993: *Dictionary of Northern mythology*. Cambridge.
- Simek, R. & H. Pálsson 1987: *Lexikon der altnordischen Literatur*. Stuttgart.
- Sjøvold, T. 1993: *The Scandinavian relief brooches of the migration period: an attempt at a new classification*. Norske oldfunn, 15. Oslo.
- Speake, G. 1980: *Anglo-Saxon Animal Art and its Germanic background*. Oxford.
- Steuer, H. 1987: Helm und Ringschwert. Prunkbewaffnung und Rangabzeichen germanischer Krieger. Eine Übersicht. *Studien*

- zur *Sachsenforschung* 6, 189-236.
- Stolpe, H. & T.J. Arne 1912: *Graffältet vid Vendel*. Stockholm.
- Wamers, E. 1999: Zwischen Salzburg und Oseberg. Zu Ursprung und Ikonographie des nordischen Greiftierstils. I: U. von Freedten, U. Koch & A. Wiczorek (red.), *Völker an Nord- und Ostsee und die Franken*. Bonn, 195-228.
- Werner, J. 1950: Die Schwerter von Imola, Herbrechtingen und Endrebacka. Studien zu mitteleuropäischen und skandinavischen Metallarbeiten aus der ersten Hälfte des 7. Jahrhunderts. *Acta Archaeologica* 21, 45-82.
- Werner, J. 1963: Tiergestaltige Heilsbilder und germanische Personennamen. *Deutsche Vierteljahresschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* 37, 377-383.
- Den ældre Eddas gudesange I*. Oversat af Karl Gjellerup. Repr. af 1895-udg. København 1973.
- Ørsnes, M. 1967: Et billedfragment fra Bejsebakken. Nogle bemærkninger om stiludviklingen i Norden i 7.-8. århundrede. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1967, 155-172.
- Åberg, N. 1943: *The Occident and the Orient in the art of the seventh century. I: The British Isles*. Stockholm.